

VOJENSKÉ OPERÁCIE V SLOVENSKOM NÁRODNOM POVSTANÍ BOJOVÉ AKCIE I. ČS. ARMÁDY

Hoci v doterajších prácach o Slovenskom národnom povstaní sa už podarilo sústrediť mnoho faktov a osvetliť celý rad problémov, nedospeli sme ešte do takého štádia výsledkov, aby sme mohli pokladať spracovanie udalostí povstania čo len približne za ukončené.

Okrem iného vyvstáva tu potreba celistvo a podrobnejšie podať obraz povstania z jeho vojenskej stránky. Náš príspevok, vzhľadom na jeho obmedzený rozsah, chce byť teraz len základným východiskom k podrobnejšej monografickej práci a nárokuje si iba celistvo zhrnúť najpodstatnejšie momenty bojových akcií I. čs. armády a zhodnotiť ich význam. Nemožno totiž prehliadnúť fakt, že práve zobrazenie vojenských akcií v ich súhrne sa doteraz zanedbávalo a okrem prehľadnej práce J. Noska *Vojaci v Slovenskom národnom povstaní*, ktorá prináša síce cenné údaje, ale popritom aj mylné hodnotenia, nemáme ucelené spracovanie bojových operácií I. čs. armády za povstania.¹ V literatúre, vydannej v prvých rokoch po oslobodení, sa vojenské akcie opisovali neúplne a kuso a pritom prevažne subjektívne.² Preto pri ich poznávaní sme boli doteraz odkázaní na kaleidoskop drobných, zväčša lokálne i osobne zameraných príspevkov.

Tým sa stávalo, že úloha armády a význam jej bojov sa buď nadmieru glorifikovali, alebo dochádzalo k druhej krajnosti — k podceňovaniu, a čo bolo častým zjavom, I. čs. armáda sa stotožňovala s jej vedením, hlavnému nositeľovi bojových činov v armáde za Slovenského národného povstania, drobnému radovému vojakovi a frontovému veliteľovi jednotiek nedostalo sa zaslúženej pozornosti a jeho zástoj v bojoch akoby sa celkom strácal.

Je síce pravda, že novšie práce našich historikov sa usilujú marxisticky hodnotiť I. čs. armádu, no jednako najviac pozornosti venujú otázkam koncepcií, vojenských príprav a ozbrojeného vystúpenia armády v prvých

¹ Nosko J., *Vojaci v Slovenskom národnom povstaní*, Bratislava 1947.

² *Vojenské akcie v národnom povstaní*, Bratislava 1945. *Sborník Nad Tatrou sa blýska*, Praha 1946. *Príspevky k dejinám Slovenského národného povstania v Turci*, Martin 1947.

dňoch povstania.³ Aj keď vyslovujú zásadné hodnotenia I. čs. armády aj pokiaľ ide o sám priebeh povstania, týkajú sa predovšetkým vedenia armády, a pomerne málo miesta sa dostáva opisaniu a zhodnoteniu najdôležitejších bojov na povstaleckom fronte v septembri a októbri 1944. Preto je snahou našej terajšej práce prispieť k zaplneniu týchto medzier a tak podať plnší obraz o vojenskej stránke povstania.

*

Vyhlásenie celonárodného povstania vyžadovalo zapojiť do boja všetky sily, ktoré boli v tom čase k dispozícii. Nemôže byť preto sporu o tom, či bolo správne alebo nesprávne použiť jednotky vtedajšej slovenskej armády pre boj proti hit'erským okupačným vojskám. Nám ide teraz predovšetkým o osvetlenie otázok, za akých okolností jednotky slovenskej armády vstupovali do ozbrojeného boja, aký bol ich materiálny a morálny stav, aké bolo ich velenie, akú úlohu zohrali v priebehu dvoch mesiacov frontových povstaleckých bojov.

Je známe, že vojenské vedenie pripravovaného ozbrojeného vystúpenia predstavovalo v lete 1944 ilegálne Vojenské ústredie na Slovensku s centrom v Banskej Bystrici, riadiace sa direktívami československej vlády z Londýna. Bez toho, aby sme sa obšírnejšie zapodievali plánmi vojenského vedenia na ozbrojený prevrat, treba zdôrazniť, že napriek všetkým prípravám, datujúcim sa už od jari 1944, v predvečer vyhlásenia Slovenského národného povstania zohráva význačnú úlohu moment prekvapenia.

Vojenské vedenie bolo prekvapené šírkou prepukajúceho otvoreného protifašistického pohybu v rozličných krajoch Slovenska ešte pred 29. augustom 1944. Tým bola vážne otrasená jeho koncepcia vojenského prevratu, počítajúca s obmedzením vojenských obranných bojov na území stredného Slovenska, v tzv. strategickom trojuholníku Brezno — Banská Bystrica — Zvolen. Revolučný nástup ľudu, partizánov a protinemecké akcie niektorých vojenských jednotiek sa prejavili ako živelný výbuch protifašistických síl, ktoré nebolo možné ničím zadržať, obmedziť na určitý priestor alebo viazať na deň začatia boja, vyhovujúci plánom vojenského ústredia a buržoázie.

Preto vojenské ústredie, aj keď to nebolo v súlade s jeho plánmi na vojenský prevrat, ak chcelo mať vplyv na vývoj udalostí, bolo nútené vyzvať všetko vojsko, aby sa pridalo k povstávajúcemu slovenskému ľudu. Pravda, situácia v armáde sa vyznačovala neobyčajnou zložitou. Nie všetky posádky a najmä ich velitelia boli rozhodnutí a pripravení na boj. Aj keď v lete 1944 stále zjavnejšie vystupovali do popredia znaky rozkladu slovenského štátu a jeho orgánom sa ani mimoriadnymi prostried-

³ Slovenské národné povstanie, Sborník prác k 10. výročiu, Bratislava 1954. J. Doležal, *Slovenské národné povstanie*, Praha 1954.

kami nedarilo potláčať revolučnú náladu (nevydarené trestné expedície četníctva a vojakov proti partizánom na strednom Slovensku, vyhlásenie štatária a pod.) a koncom augusta už niektoré posádky otvorene odmietali plniť príkazy bratislavských vládnych orgánov (napr. udalosti s nemeckou vojenskou misiou v Martine), tento proces pokračoval rýchlejšie, než aby bolo možné takrečeno z jedného dňa na druhý vstúpiť do povstania s novou armádou — armádou revolučnou. Jednako vo chvíli, keď sa povstanie rozrástlo aj na nepľánované územia Slovenska a stalo sa vecou celonárodnou, vojaci a nastupujúci záložníci videli v povstaleckej armáde revolučnú armádu.⁴ Vtedy ešte prevládal ofenzívny duch, neprejavili sa ostro rozpory medzi armádnym vedením a partizánmi a nevynoril sa celý rad iných nedostatkov. To, že sa niektoré vojenské jednotky spolu s partizánmi postavili na odpor proti prenikajúcim okupačným vojskám ešte pred vyhlásením celonárodného povstania, začleňujeme medzi významné momenty histórie povstania. Druhou stránkou veci je zodpovedať otázku, či sa využili všetky možnosti, ktoré boli v útvaroch slovenskej armády v čase rozpútania ozbrojeného protifašistického boja, a či sa aj v priebehu dvojmesačných bojov nepremárnilo zbytočne mnoho z materiálneho fondu vojenských jednotiek.

Veliteľstvo armády v Banskej Bystrici pred povstaním i počas neho postupovalo zásadne v intenciách československej vlády v Londýne a predstaviteľov československej buržoázie. Podľa nich sa armáda mala sústrediť na vykonanie vojenského prevratu na strednom Slovensku a na zaistenie podmienok pre prevzatie moci buržoáziou ešte pred príchodom Sovietskej armády. Keď revolučné vystúpenie ľudu tento cieľ vážne narušilo, armádne velenie namiesto sústredenia síl proti vonkajšiemu nepriateľovi začalo viesť v rozličných formách boj na vnútornom fronte proti revolučnému hnutiu, nemalo záujem na rozpútaní väčších útočných akcií, obmedzilo sa na vyčkávaciu a obrannú taktiku na území stredoslovenských okresov. V tom je kľúč k pochopeniu mnohých základných otázok vojenského rázu za povstania, prečo napr. dochádzalo k rozporom s partizánskym velením i k rozporom vo vnútri armády medzi vyššími a nižšími veliteľmi, orientovanými predsa len revolučnejšie, prečo napokon aj mnohí vojaci postupne strácali dôveru k armáde a prešli alebo pokúšali sa prejsť k partizánskym jednotkám, kde chceli uplatniť svoju bojovnosť.

Komunistická strana teoreticky síce nezanedbávala otázku získania vojakov pre národnooslobodzovací boj, prakticky sa jej však nepodarilo vybudovať si v armáde silnejšie pozície ešte pred povstaním. Nepodarilo sa jej získať si vplyv na vedúcich miestach ilegálneho vojenského ústredia alebo presadiť na tieto miesta svojich ľudí, takže sa nezaistila možnosť uplatňovať vplyv v armáde cestou zhora nadol cez reťaz dôverníkov.

⁴ *Stenografický záznam z vedeckej konferencie o Slovenskom národnom povstaní, usporiadanej v dňoch 8.—9. decembra 1953 v Bratislave, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 133.*

Oniečo lepšia situácia pre vplyv komunistickej strany bola medzi mužstvom. Základy straníckej práce sa tu síce položili už v prvých rokoch národnooslobodzovacieho boja, no jednako v armáde neexistovala pred povstaním sieť komunistických buniek a ani za povstania sa vo vojsku nerozvinula činnosť straníckych organizácií. Veliteľstvo armády dokázalo zamedziť, aby komunisti nebudovali stranícke organizácie vo vojenských útvaroch, lebo sa tým vraj rozkladá morálka armády, uvoľňuje disciplína a zoslabuje autorita veliteľského sboru. Napriek tomu boli medzi vojakmi značné sympatie ku komunistickej strane a spočiatku silná revolučná nálada.⁵ Prirodzene, armádne velenie nemalo záujem na podporovaní týchto nálad, ba svojimi zásahmi ich aj potlačovalo. Preto dochádzalo stále zjavnejšie k už uvedeným rozporom a tým aj k nedostatočnému využitiu údernej sily všetkých vojenských jednotiek.

Organizačno-politická práca v armáde za povstania oficiálne neexistovala. Uskutočňovala sa viac-menej nenápadne a sporadicky zásluhou niektorých vojakov a dôstojníkov, ktorí ju vykonávali v nebezpečenstve, že budú za ňu potrestaní.⁶ Už v septembri bola síce zriadená osvetová služba v armáde s úlohou morálne dvíhať vojaka a tým zvyšovať jeho bojovú hodnotu, ale jej praktické účinky sa prejavovali minimálne. Až v polovici októbra si veliteľstvo armády uvedomilo zhubnosť zanedbania uvedomovacej práce medzi mužstvom. Konštatovalo, že dovtedajšia osvetová činnosť nebola na širokej základni a dosť intenzívna a zaviedlo inštitúciu osvetových pracovníkov.⁷ No aj v tomto prípade sa postaralo o to, aby táto koncesia, vynútená stavom morálky a poklesom bojových vlastností v jednotkách na frontoch, neotvorila úplne možnosť pôsobenia komunistických pracovníkov medzi vojakmi. Preto trvalo na dodržiavaní parity v počte osvetových pracovníkov podľa ich politickej príslušnosti. Niektorí dôstojníci zo štábu armády, ako napr. pobočník generála Viesta kapitán V čko, nielenže podceňovali činnosť osvetových pracovníkov v armáde, ale ich aj hrubo urážali pred mužstvom a tým ich autoritu podrývali.⁸ Pravda, prv než sa mohla činnosť armádných osvetových pracovníkov plnšie rozvinúť, vojenské akcie armády na povstaleckých frontoch sa dostávali do záverečného štádia, armáda sa ocitla v náhlom rozklade a za dramatických okolností ustupovala do hôr.

Aj na tomto môžeme názorne vidieť, ako veliteľstvo I. čs. armády málo pružne a nepredvídavo, skôr improvizovane a takmer vždy až v poslednej chvíli pod tlakom zvonku pristupovalo k takým opatreniam, ktoré mali byť samozrejmosťou už od začiatkov bojov.

Bez uvedomenia si niektorých týchto základných skutočností bolo by ťažšie pochopiť sám priebeh bojových akcií I. čs. armády, preto sme im venovali pozornosť už v úvode. Ak uznávame za správne hľadisko, že sila

⁵ Tamže, 65.

⁶ Tamže, 118.

⁷ Archiv Ústavu dejín KSS (ďalej AÚD KSS), 3199/53.

⁸ AÚD KSS 7710/53.

a úspech armády spočíva nielen v jej materiálnom potenciáli, ale práve tak aj v morálnej výške, politickom uvedomení, v jednote cieľov a spolupráci veliteľov a mužstva, v schopnosti postaviť sa za úlohy, ktoré sú jasné a o ktorých správnosti je presvedčená, a ak tieto prvky skutočne neunikajú našej pozornosti, môžeme hodnotiť jej úlohu v bojoch za Slovenského národného povstania.

*

Početná sila vojenských jednotiek a ich materiálna výzbroj, s ktorou vojenské ústredie vstupovalo do ozbrojeného boja, tvorí jednu z podstatných zložiek v celkovom priebehu akcií za povstania.

Bezpečnými základňami živej a materiálnej vojenskej sily pre povstanie mali sa stať predovšetkým zdroje, nachádzajúce sa na strednom Slovensku. S útvarmi a posádkami v západnej i východnej časti Slovenska počítalo sa len podmienenčne a spôsob ich pripojenia k stredoslovenskému jadru zostal nedomyslený. Ponechávalo sa skôr na živelný vývoj a individuálne rozhodnutie jednotlivých veliteľov ako na dôkladné, v pravom slova zmysle vojensky nezlyhávajúce zaistenie. Osud dvoch poľných divízií na východnom Slovensku odráža v najvyššej miere politické a vojensko-organizačné slabiny a polovičatosť príprav vojenského ústredia. Nedôslednosť tkvie najmä v tom, že kým na jednej strane tieto divízie aj zásluhou vojenského ústredia boli personálne a materiálne dobre vybavené a teda vojenské ústredie s nimi počítalo, na druhej strane využitie tejto cennej investície zverilo len na niekoľkých vyšších dôstojníkov a nepostaralo sa o vytvorenie širšieho organizačno-vojenského vedenia, ak sa títo jednotlivci ukážu neschopnými alebo zradia. Neveľké skupiny z rozpadnutých divízií, ktorým sa po strate takmer všetkej výzbroje a po morálnom otrase podarilo dostať sa sčasti k východoslovenským partizánom, sčasti k vojenským jednotkám pri Telgárte (teraz Švermovo), predstavovali len zlomok z toho, čo mohli divízie zavážiť ako celok v bojoch.

Zo západného Slovenska posilnila vojenské jednotky povstania iba posádka pešieho pluku z Trnavy a posádka letcov z Piešťan v sile jedného motorizovaného práporu. Z ostatných posádok tak na západnom, ako aj východnom Slovensku prešli k povstalcom len malé skupiny alebo jednotlivci. Po vyhlásení mobilizácie Slovenskou národnou radou a po nástupe záložníkov sa početný stav povstaleckej armády pohyboval okolo 60 000 mužov. Jadro tejto armády tvorili pešie jednotky v hodnote 16 práporov a 10 rôt, ktoré sa nemohli opierať o významnejšiu podporu ťažkých a iných špeciálnych zbraní.⁹ Tým väčšmi vynikne bojový prínos 2. čs. paradesantnej brigády, prevezenej lietadlami zo Sovietskeho sväzu, jednotky dokonale vycvičenej, s bojovými skúsenosťami a kompletne vyzbrojenej.

V čase vypuknutia povstania bol branný potenciál Slovenska vplyvom

⁹ Nosko J., c. d., 23—24.

predchádzajúcich zásahov nemeckého velenia naširoko rozčlenený. Po skúsenostiach so slovenskými jednotkami na východnom fronte sa nemecké velenie postaralo, aby sa aj na slovenskom území zdržiavalo čo najmenej jednotiek schopných boja. Roku 1944 bolo zo slovenskej armády po jednej pešej divízii v Rumunsku a Taliansku, ďalšie dve divízie tvorili známe postavenie na Karpatoch, jeden technický sbor bol vysunutý za hranice severovýchodného Slovenska, takže v dôsledku tohto rozmiestnenia sa branné sily na slovenskom území neobyčajne zúžili.¹⁰ Treba vziať do úvahy aj to, že niekoľko desiatíc mužov, ktorí podliehali brannej povinnosti, pracovalo ako robotníci v Nemecku.¹¹ Takto sa v prevažnej miere práve mladšie, prezenčne slúžiace a na základe novších vojenských metód vycvičené ročníky zdržiavali mimo Slovenska alebo mimo dosahu ilegálneho vojenského ústredia v Banskej Bystrici.

Mužstvo, ktoré po mobilizácii nastúpilo do povstania, patrilo najmä k starším ročníkom. Hoci sa v znalosti vojenskej techniky nemohlo rovnať mladším vojakom, nahradzovalo tento nedostatok veľkým počiatočným bojovým elánom a prenikavejším chápaním politického dosahu udalostí. Záložníci-komunisti prinášali do nového vojenského prostredia poznatky a revolučné myšlienky z ilegálnej práce komunistických buniek zo svojho občianskeho povolania a utvárali tým aspoň niektoré predpoklady pre politickú prácu v armáde.

V prípravách na ozbrojené vystúpenie javí sa ako nie bezvýznamný činiteľ, v akom množstve a či sa zavčasu podarí zhromaždiť vojenský materiál na stredné Slovensko. Preto do posádok na strednom Slovensku, najmä do priestoru výcvikového tábora Lešť, privážal sa zbrojný materiál a streľivo prostredníctvom materiálového oddelenia pri Veliteľstve pozemného vojska v Banskej Bystrici už od decembra 1943 pod zámienkou, že ide o materiál pre asistenčné ciele, pre obranu posádok proti partizánom a že decentralizovaným rozložením sa zníži nebezpečenstvo jeho zničenia v prípade leteckého bombardovania. Napriek tomuto úsiliu nepodarilo sa sústrediť do augusta 1944 dostatočné množstvo zbraní a streľiva. Podľa záznamov náčelníka zbrojnej služby I. čs. armády sa za povstania vstupovalo do bojov s týmto zbrojným materiálom: 40 000 pušiek, 1500 ľahkých a 200 ťažkých guľometov, 2000 samopalov, 120 diel a 40 mínometov. Tento počet zbraní bol omnoho menší, ako predvídal pôvodný plán (70 000 pušiek, 220 diel, 6000 guľometov) a už na začiatku ukazoval na slabé miesta vojenských príprav.¹²

¹⁰ Bojovník, 29. augusta 1946.

¹¹ Vo varšavskom archíve Archivum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce nachádzajú sa medzi fotokópiami nemeckých dokumentov aj také, ktoré poskytujú cenné údaje aj k dejinám Slovenska za druhej svetovej vojny. Tak napr. je tu prisahná výpoveď bývalého vyslanca tzv. Slovenského štátu v Berlíne M. Černáka, ktorú mal pred americkými vojenskými úradmi 11. decembra 1945 v Oberursel. V nej M. Černák okrem iného uvádza, že roku 1939 pracovalo v Nemecku asi 80 000 slovenských robotníkov. Tento počet sa v priebehu nasledujúcich rokov znížil, ale roku 1944 ešte vždy dosahoval 30 000 robotníkov.

¹² AÚD KSS, 3374/53.

Práve v najdôležitejších druhoch zbraní javil sa ich nedostatok veľmi citeľne. Týkalo sa to predovšetkým delostrelectva. Najkvalitnejšia výzbroj a vycvičené mužstvo delostrelectva zaradené do dvoch divízií na Karpatoch neznamenalí pre povstanie nijaký prínos a z väčšej časti padli do rúk nepriateľa. Ak nepočítame delostrelecký materiál okrajových posádok, ako napr. Topoľčian, ktorého využitie pre nepripravenosť bolo od prvoti problematické a ktorý sa aj skutočne zachránil iba čiastočne pre boj na hornej Nitre, pred vypuknutím povstania na strednom Slovensku bo'o postavených a po istom doplnení bolo schopných boja len desať batérií. Tvorenie ďalších batérií zo záloh delostreleckého materiálu pokračovalo v prvej polovici septembra a do konca mesiaca disponovalo vojenské vedenie už tridsiatimi piatimi delostreleckými batériami.¹³ Delostrelectvo značne pociťovalo nedostatok optického a spojovacieho materiálu a chýbalo mu najmä špeciálne priebojné strelivo. Preto za bojov nebolo zriedkavým zjavom, že aj pri pomernej presnosti zásahov vozidlá nepriateľskej útočnej vozby boli zväčša iba poškodzované. Z protiletadlového delostrelectva prešla organizovane do povstania len skupina Dubová, dislokovaná už od júna 1944 na ochranu závodu v Dubovej. Skupina, pozostávajúca z troch batérií, chránila za povstania letisko Tri duby a priestor Bankej Bystrice. Iná skupina protiletadlového delostrelectva, určená na ochranu závodu v Považskej Bystrici, je dôkazom, že tam, kde veliteľ opustil svoju jednotku a nenašiel sa schopný jednotlivec, ktorý by prevzal vedenie a previedol mužstvo aj s výzbrojou na stranu povstania, okupačné jednotky sa ľahko zmocňovali vojenského materiálu. Veliteľ považsko-bystrickej posádky v deň vypuknutia povstania odišiel od svojej jednotky, podriadení dôstojníci a vojaci nečinne vyčkávali, až ich 31. augusta Nemci odzbrojili. Časť mužstva sa rozišla do svojich domovov, časť odišla smerom na Rajec a pridala sa k partizánom.¹⁴ Takéto prípady rozkladu slovenských jednotiek tam, kde sa naskytovali reálne možnosti zapojiť mužstvo aj s výzbrojou do povstania, neboli v prvých dňoch povstania ojedinelé. Okrem skupiny Dubová prešlo do povstania vyše tisíc protiletadlových delostrelcov bez ťažkých zbraní, z ktorých časť, vyzbrojená ako pešie jednotky, uplatnila sa v bojoch pri Strečne, Dúbrave, Červenej Skale a na iných frontoch povstania.¹⁵

Situácia v ostatných špeciálnych zbraniach, ako napr. v útočnej vozbe, letectve, ženijnom vojsku a pod. neposkytovala spočiatku príliš uspokojivý obraz.

Po odoslaní tankového práporu na východné Slovensko k dvom divíziám zostali vo výcvikovom stredisku v Martine zväčša nepojazdné tanky, takže v prvých dňoch bojov v dôsledku tohto, ako aj pre nedostatok

¹³ AÚD KSS 3378/53.

¹⁴ Ckresný archív Považská Bystrica. Situačné zprávy okresného náčelníka o udalostiach v okrese od 28. augusta 1944 od 15. marca 1945.

¹⁵ *Nad Tatrou sa blýska*, 180—182.

vycvičeného tankového personálu bolo možné použiť iba päť tankov.¹⁶ Z tankového práporu východoslovenských divízií sa iba jednej tankovej rote, pôvodne vyslanej do oblasti Spišskej Novej Vsi proti partizánom, podarilo prejsť na stranu povstaleckých síl pri Telgárte.¹⁷ Okrem toho sa z rozbitých divízií zachránilo niekoľko skupiniek vycvičených tankistov, pomocou ktorých sa mohli začiatkom septembra v Martine vystrojiť a vyslať do boja ďalšie tanky. Tanková jednotka z Martina už 29. augusta podporovala žilinskú posádku, zúčastnila sa v bojoch pri obrane Strečna a v priestore Vrútky—Priekopa—Martin, no v týchto bojoch jej úderná sila bola takmer úplne zničená. Po ústupe z Turca sa zostávajúce tri tanky premiestnili ešte na front pri Kremnici, kde sa 5. októbra za útoku stali obeťou leteckého bombardovania.¹⁸ Pre záverečnú etapu bojov v októbri disponovalo armádne veliteľstvo už len asi desiatimi tankami, operujúcimi na Horehroní. Pri nedostatku ťažkých zbraní sa hľadali najrozličnejšie spôsoby, ako aspoň čiastočne odstrániť túto slabinu. Preto sa časť nepojazdných tankov použila na opevnenie zvlášť dôležitých úsekov a pri stavbe pancierových vlakov. Tri improvizované pancierové vlaky postavené v krátkom čase vo zvolenských železničných dielňach zohrali v bojoch, ktoré prebiehali zväčša v údoliach železničných tratí, významnú úlohu. Prvý z nich, pancierový vlak Štefánik operoval už od polovice septembra na kremnickej trati, potom na trati krupinskej a na trati smerom na Lučenec. Pancierový vlak Hurban zúčastnil sa bojov od začiatku októbra na diviackej trati medzi Harmancom a Čremošným a neskôr pri Červenej Skale. Napokon pancierový vlak Masaryk, postavený ako posledný, bojoval na fronte na Horehroní takmer do konca októbra.¹⁹

Letectvo, oddisponované zväčša ešte v lete 1944 do Prešova za účelom podpory východoslovenských divízií, tvorilo spočiatku nepatrnú zložku v ozbrojených silách povstania. Keď po rozklade divízií padla pôvodná úloha tejto skupiny letectva podporovať pešie jednotky divízií, skupina v počte asi tridsať lietadiel namiesto toho, aby sa premiestnila na stredné Slovensko a začlenila do bojových operácií, preletela na sovietsku stranu a 31. augusta po čiastkach pristala pri Llove, Krosne a Vinici.²⁰ Po tomto odlete zostalo na Slovensku pre vojenské vedenie povstania len málo bojaschopných lietadiel. Centrum letectva za povstania, letisko Tri duby vykazovalo spočiatku z dvadsaťdva lietadiel iba deväť bojaschopných.²¹ Ostatné stroje boli zastaralé, neschopné boja alebo síce len pre základný výcvik. Jednako zásluhou posádky letiska sa tieto možnosti využili do krajnosti a aj menej výkonné lietadlá sa po opravách a prispôbení uplatnili pri prieskumných letoch a neskôr aj pri zásobovaní odreza-

¹⁶ *Príspevky k dejinám Slovenského národného povstania v Turci*, 16.

¹⁷ Tamže, 93.

¹⁸ Tamže, 156.

¹⁹ *Nad Tatrou sa blýska*, 167.

²⁰ Bojovník, 26. augusta 1945.

²¹ Tamže.

ných jednotiek na Orave. Hlavná letecká skupina z Troch dubov, tzv. kombinovaná letka, zúčastňovala sa bojových akcií a podarilo sa jej okrem iného zničiť desať nepriateľských lietadiel, vyše tridsať delostreleckých a mínometných baterií a päť tankov.²²

Do polovice septembra nemecké letectvo suverénne ovládalo vzdušný priestor povstaleckého územia. Situácia v prospech povstalcov sa zmenila až po prilete 1. čs. stíhacieho pluku zo Sovietskeho sväzu 17. septembra na letisko Zolná pri Zvolene. Pomocou týchto sovietskych stíhačiek s posádkami československých letcov sa na istý čas takmer úplne paralyzovali nepriateľské nálety a posilnila sa morálka povstaleckých vojsk. Už prvý bojový deň pluku zaznamenal značné poškodenie nemeckého leteckého parku, ktorý sa používal na nálety proti povstalcom. 18. septembra 1944 osem lietadiel pluku palubnými kanónmi prepadlo letisko v Piešťanoch, kde bolo sústredených asi štyridsať lietadiel. Výsledok útoku — desať zničených a najmenej toľko poškodených strojov, ako aj ďalšie úspechy dosiahnuté v nasledujúcich dňoch pri vzdušných bojoch a ničení ťažkých zbraní nepriateľa, hovoria jasne o prínose tejto leteckej jednotky v bojoch za Slovenského národného povstania.²³ No pre nedostatok pohonných hmôt, ktoré sa museli letecky dovážať zo Sovietskeho sväzu, výkonnosť pluku sa stále viac znižovala, lietadlá a personál sa nemohli plne využiť. Preto príslušníci pluku a potom aj iný letecký personál zo stredného Slovenska začínajú sa po 7. októbri letecky premiestňovať do Sovietskeho sväzu, aby sa stadiaľto mohli neskôr znovu použiť v nových bojových operáciách pri oslobodzovaní Československa.

Ústup vojenských jednotiek do hôr v posledných dňoch októbra prebiehal už bez ochrany vlastných leteckých síl a za silnej činnosti nemeckého letectva. Nepriateľské lietadlá ničím nerušené mohli tak zaútočiť na jednotky hlavným prúdom prechádzajúce starohorskou dolinou na Donovaly a tragédiu I. čs. armády pri ústupe dovršovali.

Zasluhuje pozornosť, že viaceré skupiny letcov a mechanikov sa pri nedostatku leteckého parku zapájali do bojov ako pešie jednotky. Okrem spomenutej roty letcov z Piešťan, ktorá po príchode na stredné Slovensko bojovala pri Martine a Čremošnom, iná skupina letcov sa vyznamenala pri Strečne a v bojoch na hornej Nitre, skupina leteckej školy z Banskej Bystrice bojovala pri Telgárte, technický personál z letiska Mokrad pri Liptovskom Hrádku utvoril bojovú skupinu na fronte v priestore Liptovská Osada.

Pokiaľ ide o utvorenie ženijného povstaleckého vojska, spoliehalo sa najmä na organizovaný prechod ženijných jednotiek z Nového Mesta nad Váhom a z Trenčína. Rýchly postup nemeckých vojsk na Považie vyvolal tu však taký chaos, že iba časti ženistov s výstrojom, zbraňami a trhavínami sa podarilo prejsť na stredné Slovensko. Tak isto sa z východo-

²² *Sborník Ústavu Slovenského národného povstania*, Bratislava 1949, 38—39.

²³ Skopal J., *I. čs. stíhací pluk útočí*, sborník *Směr Praha*, Praha 1955, 197—201.

slovenských divízií zachránili len malé skupiny odborného ženijného personálu. Z týchto častí a z troch ženijných čiat, ktoré ešte pred povstaním boli dislokované na strednom Slovensku, zorganizoval sa do polovice septembra armádny ženijný prápor.²⁴ Za katastrofálneho nedostatku ženijného materiálu a vo veľmi nepriaznivých okolnostiach dokázali ženisti pozoruhodnú iniciatívu. V horách neďaleko Hronca zorganizovali improvizovanú výrobu výbušnín, v podbrezovských železiarňach a v niektorých iných závodoch na Pohroní zaviedli výrobu opevňovacieho materiálu a ženijného náradia. Pritom sa činnosť ženistov prejavovala nielen v špeciálnych minérskych a opevňovacích prácach na všetkých úsekoch, ale aj priamou účasťou v bojoch.

Niektoré ženijné jednotky nastúpili do bojov už v prvých dňoch povstania a vyznamenali sa najmä v ničení tankov zblízka, ako napr. rota poručíka Cambela na úseku pri Malých Uherciach. Iná ženijná rota pod vedením nadporučíka Donovala bola nasadená v bojoch na úseku Sv. Kríž (teraz Žiar nad Hronom) — Zvolen. Velitelia oboch jednotiek statočne bojovali v predných bojových líniiach spolu so svojim mužstvom a v boji aj padli. Bojovými úspechmi stali sa známe aj ženijné čaty z frontového úseku pri Telgárte a v Kraľovanoch.²⁵

Tieto niektoré základné poznatky o živej a materiálnej sile vojenských jednotiek ukazujú, v akých zložitých podmienkach sa utvárala a približne v akom stave nastupovala do prvých bojov I. čs. armáda na Slovensku. Sú svedectvom toho, že príprava vojenských síl, výzbroje a materiálnych potrieb všetkých druhov zbraní nebola pri vypuknutí ozbrojeného boja ani zďaleka ukončená a že až v dňoch po začatí bojov pribúdali k vojenskému fondu stredného Slovenska viac-menej improvizovane alebo zásluhou pribojnosti niektorých jednotlivcov z okrajových posádok povstaleckého územia, čiastočne aj z rozbitých východoslovenských divízií, posily a budovala sa širšia a pevnejšia organizácia povstaleckej armády.

Pravdaže, boje s prenikajúcimi nemeckými jednotkami bolo treba viesť už od 29. augusta 1944. Vzhľadom na to, že miesta najviac ohrozené útokom nepriateľa mohli byť iba čiastočne bránené najbližšími posádkami, z dobre známych príčin — pre nerozhodnosť alebo nepridanie sa všetkých veliteľov k povstaniu alebo pre ich otvorenú zradu (Levoča, Nitra) i pre nevelký počet mužstva pripraveného na boj — hlavná ťarcha pri odražení prvých útokov nepriateľa pripadla na partizánske jednotky a na dobrovoľníkov.

Táto skutočne ľudová zložka ozbrojených síl povstania má rozhodný vplyv na priebeh akcií už na začiatku otvoreného boja a zostáva hlavným spoľučníteľom takmer na všetkých frontových úsekoch aj v ďalšom priebehu povstania.

Stav partizánskych jednotiek, vykazujúci v polovici augusta počet asi

²⁴ *Nad Tatrou sa blýska*, 179—182.

²⁵ Tamže.

osemtisíc mužov, po vypuknutí povstania sa takmer zdvojnásobil a zväčšoval sa aj naďalej. Aj keď berieme do úvahy, že vlastnou výzbrojou partizánov v súlade s ich taktikou boja i vzhľadom na možnosti získania zbraní boli ľahké zbrane, ich údernosť sa podstatne znásobovala morálnymi bojovými vlastnosťami. Obvyklými zdrojmi vyzbrojenia partizánov, okrem zbraní dodaných letecky zo Sovietskeho sväzu a zbraní získaných z niektorých vojenských posádok (Martin, Brezno, Ružomberok, Zemianske Kostolany atď.) alebo žandárskych staníc, stávali sa lovecké a krátke zbrane odovzdané jednotlivcami a sústredené na miestnych národných výboroch. Tak sa napr. vyzbrojila časť 5. oddielu partizánskej brigády v Kremnici a podobne sa vyzbrojovali aj iné partizánske oddiely.²⁶ No v porovnaní s povstaleckými vojenskými jednotkami vlastnili partizánske skupiny zbrane omnoho účinnejšie — vnútornú pripravenosť pre boj, odvalu a vytrvalosť. Kým v radoch armády bola značná časť mužstva a dôstojníkov, ktorých vypuknutie povstania nečakane postavilo pred úlohu bojovať, bez toho, aby boli na boj morálne pripravení, príslušníci partizánskych oddielov a dobrovoľníci nastupovali z vnútorného rozhodnutia, s uvedením si zmyslu a cieľa bojov ešte predtým, než sa rozvinuli boje.

Slovenskí partizáni prenášali tento morálny fond aj na príslušníkov armády. Dokázali pritom strhnúť do bojov na našom území aj príslušníkov iných národov, ktorí sa zdržovali na Slovensku alebo poutekali z pracovných a zajateckých nemeckých táborov. Títo po boku slovenských partizánov a vojakov bojovali na povstaleckých frontoch za slobodu svojich národov, uvedomujúc si, že nepriateľ slovenského národa, fašizmus, je spoločným nepriateľom a že každý boj na ktoromkoľvek mieste urýchľuje jeho porážku.

Všetky tieto skutočnosti vytvárali vo svojom súhrne morálne a materiálne podmienky, ktorých sila sa vyskúšala počas vojenských akcií. Na ich pozadí premietajú sa nám priebeh a výsledky najdôležitejších bojov odohrávajúcich sa na jednotlivých úsekoch frontu od 29. augusta až do zatlačenia povstania do hôr koncom októbra, keď končí boj I. čs. armády na Slovensku ako organizovaného celku.

Organizácia vojenského velenia sa od začiatku centrálne rozvíjala z Banskej Bystrice. Sám jej vývoj a zmeny sú úzko späté s priebehom akcií na bojových úsekoch, keď k najdôležitejšej organizačnej zmene v armáde dochádza v prvej polovici septembra po neúspešných zrážkach s nepriateľom a prenáhlenom ústupe vojenských jednotiek na Spiši a v Liptove.

Vojenské ústredie na Slovensku, ktoré pod týmto názvom riadilo ilegálne vojenské prípravy do vypuknutia celonárodného boja, 30. augusta vystupuje z ilegality a už ako Veliteľstvo čs. armády na Slovensku, neskôr pomenované na Veliteľstvo I. čs. armády na Slovensku s hlavným veliteľom podplukovníkom Jánom Golianom, vydáva rozkaz posádkovým veliteľstvám a správam, aby sa usmernili na boj proti nepriateľským jednot-

²⁶ Archív mesta Kremnice. Fascikel Slovenské národné povstanie.

kám a zdôrazňuje v ňom: „Slovenské jednotky, ako súčasť československej armády, verné zásadám demokracie a slobody, postavlia sa za spoluúčasti celého národa na odpor. Všetky rozkazy, ktoré boli dosiaľ prípravným výborom vydané, ostávajú v plnej miere v platnosti a musia byť prevedené a rešpektované. Slovenské nariadenia, ktoré sa priečia duchu a myšlienke Československej republiky, sa zrušujú. Shromaždite preto dôstojníkov a vhodným spôsobom vyložte im situáciu. Náš cieľ, ktorý je nám všetkým jasný, je: „Pomôcť poraziť Nemecko.“²⁷ Tento rozkaz a potom aj proklamácia vojenského vedenia, vysielaná prostredníctvom Slobodného slovenského vysielача z Banskej Bystrice, nedokázali však celkom paralyzovať vplyv prejavov generála Čatloša a generála Malára, ktoré odznali deň predtým z bratislavského rozhlasu. Títo vyzývali jednotky slovenskej armády nestavať sa Nemcom na odpor, spôsobili v mnohých posádkach zmätok a zavinili, že vojenský potenciál povstaleckých jednotiek sa značne obmedzil.

Pre osvetlenie situácie, aká nastala u veliteľstva armády v Banskej Bystrici, keď východoslovenské divízie ešte ani 31. augusta nevyvinuli bojovú činnosť, podáva príznačné svedectvo rádiogram, odoslaný 1. poľnej divízii do Giraltoviec.²⁸ V ňom sa rozhorčene konštatuje, že zatiaľ čo sú už tretí deň v prúde boje s Nemcami, divízie sú nečinné a maria tak plán veliteľstva v Banskej Bystrici. Rozkaz nariaďuje, aby sa divízie zmocnili Prešova a čo najrýchlejšie sa prebĕli na stredné Slovensko: 1. divízia do údolia Váhu, 2. divízia do údolia Hrona. No veliteľstvu v Banskej Bystrici sa nijakým spôsobom nepodarilo nadviazať styk s veliteľstvom divízií a pohnúť ich k činnosti v zmysle rozkazu, pretože velitelia divízií úplne zlyhali. Ani rozhodenie letákov s rozkazom nad priestorom divízií, neprineslo nijaký výsledok. Je zaujímavé, že hoci v tom čase bol hlavným veliteľom I. čs. armády podplukovník Golian, aby rozkaz pôsobil účinnejšie, dalo naň veliteľstvo meno generála Viesta. Aj z tohto faktu môžeme usúdiť, že podplukovník Golian, neskôr povýšený na generála, ani v samom štábe povstaleckej armády nebol jednoznačne považovaný za takého veliteľa, ktorý by mal u vojska potrebnú autoritu i veliteľské schopnosti, aby mohol zvládnuť všetky zložité a zodpovedné úlohy vojenskej stránky povstania.

Veliteľstvo armády rozdelilo velenie na povstaleckom území na dve oblasti. Operácie I. oblasti, ktorá zahrnovala tri obranné podúseky — údolie Nitry, Turca a stredné Slovensko — riadilo veliteľstvo so sídlom v Banskej Bystrici. Veliteľstvu II. oblasti v Liptovskom Mikuláši podliehali úseky: Dolný Kubín, Ružomberok, Liptovský Mikuláš, Poprad, Kežmarok a Levoča.²⁹ Organizácia dvoch obranných oblastí sa však už pri vedení prvých bojov neosvedčila, najmä po zlyhaní veliteľstva II. oblasti

²⁷ Nosko J., c. d., 64.

²⁸ Tamže, 22—23.

²⁹ Tamže, 20—21.

a po rozklade posádky v Liptovskom Mikuláši 4. septembra. Preto v rozkaze z 10. septembra hovorí sa už o veliteľstvách šiestich taktických skupín a jednej leteckej skupiny.³⁰

Taktické skupiny dostali úlohy v užšie vymedzených oblastiach a ich zriadenie umožňovalo bezprostrednejšie riadiť akcie. Podľa stanovíšť veliteľov (SV) a určenia pôsobnosti taktických skupín, nová organizácia velenia sa upravuje takto: „I. skupina: SV Banská Bystrica, s úlohou priamej obrany B. Bystrice, Veľkého a Malého Šturca. II. skupina: SV Brezno nad Hronom, s úlohou obrany a činnosti vo východných oblastiach povstaleckého územia. III. skupina: SV Zvolen, s úlohou obrany a činnosti v juhozápadných oblastiach povstaleckého územia. IV. skupina: SV Prievidza, s úlohou obrany a činnosti v západných oblastiach povstaleckého územia. V. skupina: SV Turčiansky Martin, s úlohou obrany a činnosti v priestore Turca — Vrútky — Kraľovany. VI. skupina: SV Liptovská Osada, s úlohou obrany a činnosti severných oblastí povstaleckého územia. Letecká skupina SV Banská Bystrica mala na starosti leteckú a protiletadlovú činnosť na povstaleckom území.“³¹

V súlade s celkovou obrannou taktikou armádneho velenia sa taktickým skupinám takto zhora vytyčovali predovšetkým úlohy obranné. Už tento fakt sám osebe určoval charakter väčšiny bojov vojska, ktoré iba na niektorých úsekoch podnikalo aj útočné akcie. Organizácia I. čs. armády na šesť taktických skupín, odhliadnuc od zmien stanovíšť veliteľov po ústupoch a po zúžení povstaleckého územia, udržala sa až do rozkladu armády v posledných dňoch októbra 1944. Ani prevzatie velenia armády generálom Viestom 7. októbra 1944 neznamenalo nijaké podstatnejšie zásahy do vtedajšej organizácie armády, neprejavilo sa v zmene taktiky boja a neprinieslo do armády nového útočného ducha. Hoci v prvom rozkaze generála Viesta sa zdôrazňuje rozhodnutie naďalej necúvať, a'e útočiť, tento rozkaz podáva iba dôkaz, aké boli rozpory medzi slovami a činmi velenia I. čs. armády. „Už ani o krok necúvneme... Aj my musíme útočiť a budeme útočiť. Nielen preto, že útok je najlepšou obranou, ale aj preto, že našou povinnosťou je dobyť späť našu zem, našu Československú republiku celú a zachovať tak tradíciu našich predkov najmä z rokov 1914—1920.“³² Je pochopiteľné, že odvolávanie sa iba na tradíciu bojov z prvej svetovej vojny, pričom hlavný veliteľ má na mysli boje československých legionárov, nemohlo v situácii, aká sa vytvorila za Slovenského národného povstania v boji za úpne nových okolností, v boji za nové ciele, pôsobiť na vojakov dosť povzbudzujúco.

Dôležitú úlohu pri vedení bojov za povstania mala zohrať Slovenská národná rada ako najvyšší orgán na povstaleckom území. No vp'yvom svojho predsedníctva venovala sa najmä parlamentárnej činnosti a otázke

³⁰ AÚD KSS, 3199/53.

³¹ Nosko J., c. d., 21.

³² AÚD KSS, 3379/53.

ozbrojeného boja, ktoré za povstania boli otázkami kľúčovými, neurobila stredom svojho záujmu. Od 12. septembra 1944 zverila ich novému orgánu, osemčlennej Rade na obranu Slovenska. Už to, že predsedom tejto rady stal sa hlavný veliteľ I. čs. armády, a ďalšími členmi boli traja príslušníci armády, dvaja zástupcovia SNR a od 16. septembra po zriadení Hlavného štábu partizánskeho hnutia na Slovensku iba dvaja zástupcovia partizánov, ukazuje jasne, že hlavné slovo aj v tomto orgáne prostredníctvom predstaviteľov armády, prípadne i zástupcu SNR z radov Demokratickej strany mala buržoázia.³³ Preto v podstate správna myšlienka zriadenia jediného rozhodujúceho orgánu pre vedenie boja neznamenalala v skutočnosti prínos k posilneniu pokrokových síl povstania.

Medzi orgánmi zodpovednými za vojenskú stránku povstania nemalo Povereníctvo SNR pre národnú obranu ani zďaleka právomoc úmernú svojmu menu. Predsedníctvo SNR len zriedka prejavovalo záujem o podrobnejší výklad vojenskej situácie povereníkom národnej obrany a ešte aj vtedy, keď sa v druhej polovici októbra situácia na povstaleckých frontoch vážne zhoršila, nevložilo sa plne do riešenia pálčivých vojenských otázok.³⁴

Sústredenie hlavného rozhodovania na Veliteľstve I. čs. armády v Banskej Bystrici ukázalo svoje slabiny najmä v druhej fáze bojov, ktorá začala po ústupe z Turca. Vtedy nedostatok spolupráce medzi partizánmi a vojenskými jednotkami okrem iného spôsobuje aj to, že sa v obsadení frontovej čiary vyskytujú značné medzery. U vojakov sa objavujú znaky ochablosti, na niektorých úsekoch demoralizácia a nedisciplinovanosť. Vydávaním smerníc a rozličnými administratívnymi opatreniami, akými pracovalo veliteľstvo armády, nepodarilo sa prirodzene čeliť týmto zjavom. Preto ak sa v bojoch dosiahli úspechy a významné prejavy statočnosti a hrdinstva, zásluha patrí radovým vojakom a dôstojníkom priamo v predných líniiach, ich bojovej morálke, ktorú si vedeli udržať. Pokiaľ ide o rozpory medzi vedením armády a vedením partizánov, trvali tieto po celý čas povstania. Svedčí len o uvedomelosti mnohých vojakov a ich veliteľov na fronte, že sa nestali všeobecným zjavom a že v povstaleckých akciách nachádzame aj pozoruhodné dôkazy bojovej spolupráce.

*

Prvé boje s prenikajúcimi nemeckými jednotkami začali 29. augusta pred večerom v priestore Žilina. Proti ešte len sa organizujúcim a pomerne slabó vyzbrojeným povstaleckým jednotkám nastupovali okupačné vojská štyroch divízií zo severozápadu, juhozápadu a z východu s materiálnou prevahou, disponujúce pancierovou výzbrojou, ťažkými zbraňami a podporované letectvom. Veliteľ nemeckých jednotiek, generál SS Berger pova-

³³ Doležal J., *Slovenské národné povstanie*, Praha 1954.

³⁴ *Stenografický záznam z vedeckej konferencie o Slovenskom národnom povstaní*, 109.

žoval úlohu jemu zverených vojsk za vyslovene policajnú akciu, ktorá nebude trvať viac ako dva týždne. Priebeh bojov však zvrátil tieto plány a predstavy veliteľov okupačných vojsk o krátkej trestnej akcii na Slovensku sa zmenili na dvojmesačné boje, do ktorých bolo treba vyslať takmer dvojnásobný počet jednotiek ako na začiatku.

Hoci nasadené nemecké divízie neboli všetky úplné, predstavovali ku koncu frontových bojov na Slovensku jednotky siedmich až ôsmich divízií, útočili proti povstalcom z rozličných smerov a približne v takejto zostave: Smerom od Jablunkovského priesmyku cez Čadcu na Žilinu, ďalej na Vrútky a do Turca postupovala pancierová divízia Tatrá. Smerom z Poľska dvoma prúdmi na Kežmarok a Poprad, horné Považie a Telgárt 86. SS divízia. Z východného Slovenska na Telgárt útočila 108. SS divízia, na severnom Slovensku v priestore Dolný Kubín, Ružomberok, Revúca — SS brigáda Dirlwanger. V oblasti Žilina—Trenčín bola nasadená 19. SS divízia. Smerom od Bratislavy na Trnavu, Nitru, Topoľčany, Nemecké Pravno, Handlovú, Sv. Kríž a Banskú Štiavnicu — SS bojová jednotka Schill ako časť 20. SS divízie. Na Považí (Piešťany, Nové Mesto nad Váhom, Trenčín, Dubnica) bojové útvary, zostavené z pozemných sledov Luftwaffe a zo žiakov pozorovateľskej školy. Z juhovýchodu, od maďarských hraníc, kde nepriateľské jednotky do polovice októbra neútočili, nastúpila v smere Lučenec—Podkriváň—Zvolen 18. SS divízia Horst Wessel. Ďalej boli proti povstalcom vyslané jednotky SS tankovej divízie A. Hitler, viaceré jednotky Sicherheitspolizei a Sicherheitsdienst, horského delostrelectva a horskej pechoty, jednotky riadené veliteľstvom vo Vysokých Tatrách, zosilňované oddielmi z výcvikových stredísk v Zakopanom a Kežmarku. Skupina Schaefer pôvodne nasadená v priestore Ružomberok—Žilina bola železnicou premiestená v októbri cez Bratislavu do oblasti Lučenec, aby tu posilnila útok v smere, z ktorého v rozhodujúcom nápore okupačné vojská rýchlo prenikli do Zvolena a Banskej Bystrice.³⁵ Nemecké okupačné vojská, riadené z dvoch stredísk — z veliteľstva armády v Košiciach, ktoré vyslalo proti povstalcom dve poľné divízie, a z osobitného protipovstaleckého veliteľstva v Brne Stab für die Bandenkämpfung, zriadeného s právomocou pre Protektorát a Slovensko, podliehali v záverečnej fáze bojov veliteľovi generálovi SS H. Höfflemu.³⁶ Tento nový veliteľ vystriedal generála Bergera v druhej polovici septembra, keď nemecké politické miesta boli nespokojné s predlžovaním bojov na Slovensku, pretože namiesto krátkej policajnej akcie bolo treba viesť s povstalcami regulérnu vojnu.

Uvedené skutočnosti ukazujú, akým nečakane vážnym činiteľom sa stali boje s povstalcami v plánoch nemeckých vojenských a politických miest

³⁵ Zostavené na základe rozličných hlásení, zpráv, máp, nákresov zo slovenskej strany. Taktiež pozri AÚD KSS, 7096 — Mapa povstaleckého územia so zakreslením bojových pozícií. Doteraz sme ešte nemali možnosť dostať sa k štúdiu základných archívnych materiálov nemeckého vojenského protipovstaleckého vedenia.

³⁶ *Nad Tatrou sa blýska*, 34—37.

práve v čase generálneho náporu na nemecko-sovietskom fronte. Tlak sovietskej armády každým dňom zvyšoval nervozitu nemeckého veliteľstva z rozrušeného tylu, vytvoreného bojmi na Slovensku. Denne podávané zprávy generála Höffeho vojenskému zmocnencovi pri tzv. ríšskom protektorovi v Prahe o priebehu bojov sú toho obrazom.³⁷ Nemecké velenie sa ani netajilo rozhodnutím čím skôr skončiť túto — pre nemeckú stranu — vojensky a politicky nepríjemnú udalosť na Slovensku.

Pravdaže, neočakávanou položkou pri rýchlom uskutočňovaní týchto plánov stali sa akcie vojakov a partizánov. Zo strany povstalcov ozbrojený odpor vyznel ako dôrazná odpoveď proti ovládnutiu Slovenska, ako veľký boj za slobodu slovenského národa.

V prvom nápore mali nemecké jednotky za úlohu obsadiť najdôležitejšiu železničnú tepnu vedúcu Považím. Preto zaútočili na Žilinu a súčasne smerom na Poprad.

Veliteľ žilinskej posádky sa nepostavil na stranu povstalcov a až po jeho odstránení, pod novým velením, po vyhlásení mobilizácie národným výborom a po nastúpení dobrovoľníkov pomerne nevelký stav žilinskej posádky zosilnel natoľko, že napoludnie 29. augusta mohli nastúpiť už dva prápory, aby prehradili postup nemeckých jednotiek: Jeden prapor v údolí Váhu západne od Žiliny pri Hornom Hričove, druhý prapor v údolí Kysuce severne od Žiliny, s predsunutou rotou na severnom okraji Čadce³⁸ Z ďalších mobilizovaných vojakov bol už iba čiastočne vyzbrojený a vyzbrojený tretí prapor s úlohou brániť útokom nepriateľa v Rajeckom údolí zo smeru Považská Bystrica—Domaniža—Rajec.³⁹ Pre ostatné zmobilizované mužstvo už nebol dostatok zbraní, a preto bolo určené ako záloha veliteľstva v Banskej Bystrici. Práporom vysunutým na obranných smeroch hrozilo zároveň nebezpečenstvo napadnutia od nemeckej posádky v Žiline, ktorú sa nepodarilo zlikvidovať ani po príchode tankovej posily z Martína

Povstalecké jednotky severne a západne od Žiliny nadviazali síce bojový styk s nepriateľom, ale nepodarilo sa im zabrániť, aby nemecké jednotky obídením do tylu neprenikali k Žiline. Preto 30. augusta zaujali obranné postavenie na východnom okraji Žiliny a do večera toho istého dňa ustúpili na čiaru Strečno—Varín. Obrana strečnianskej úžiny bola pripravená už predtým, keď skupina francúzskych partizánov zatarasila tunely na trati Žilina—Vrútky a iná minérska skupina partizánov vyhodila strečnianske železničné mosty.⁴⁰ Skutočný boj o úžinu a vstup do Turca začal ráno 31. augusta.

Jadro obrancov Strečna tvorili vojenské jednotky zo skupiny Žilina, jednotky zmobilizované v Martine, časti Jegorovovej partizánskej brigády, partizáni Veličkovej brigády a skupina francúzskych partizánov. Turčian-

³⁷ Tamže, 37.

³⁸ *Príspevky k dejinám Slovenského národného povstania v Turci*, 118—123.

³⁹ Tamže.

⁴⁰ *Francúzski bojovníci v Slovenskom národnom povstaní*, Bratislava 1947, 16.

ski partizáni mali za úlohu napadať nepriateľa v tle z Martinských hôľ, 2. partizánska brigáda K. Popova brániť prístup do Rajeckej doliny.⁴¹ Plných päť dní nemecké pancierové jednotky útočili tankami, mínometmi a letectvom na obrancov Strečna, ktorí dokázali odolávať útokom a aj sami útočili. V bojoch sa zrodili mnohé hrdinstvá jednotlivcov a skupiniek, najmä v bojoch zblízka proti tankom. Obranci na skalnatom teréne boli dvojnásobne vystavení účinkom nepriateľskej paľby. Ich boj trpel pritom nedostatkom pevného velenia a najmä nedostatkom spojovacej služby. Stávalo sa, že jednotky sa pomiešali s nepriateľskými a veliteľia často nemali obraz o priebehu vlastných a nepriateľských línií.⁴² Práve v takýchto okolnostiach, keď bolo nevyhnutné utvoriť kruhovú obranu, ukázala sa hrdinskosť povstaleckých bojovníkov. Kritickým dňom v radoch obrancov stal sa 2. september. Vtedy za nasadenia silného sväzu nemeckých bojových lietadiel boli bombardovaním rozvrátené niektoré povstalecké jednotky, no po čiastočnom znovuzorganizovaní nastupovali už na druhý deň na nové bojové úseky v priestore Dubná Skala.⁴³ Až 4. septembra večer podarilo sa nepriateľovi obsadiť Vrútky a priblížiť sa tak k Martinu, čím začína nové obdobie boja o Turiec, trvajúce do 21. septembra.

Podstatným znakom bojov o strečniansku úžinu je odvaha a vytrvalosť, schopnosť postaviť sa na odpor aj proti materiálovej presile. Vojaci a partizáni viedli tieto tvrdé boje s vedomím, že od nich závisí ďalší osud vojenskej stránky povstania. Zadržaním nepriateľa pri Strečne získal sa potrebný čas pre vybudovanie nových pozícií v Turci.

Omnoho rýchlejšie postupovali nemecké jednotky do horného Považia z východu. Vojenské posádky z Popradu a Liptovského Mikuláša po bojoch pri Poprade 1. septembra a ďalších zrážkach v priestore Štrba nedokázali zastaviť postup na Kráľovú Lehotu a Liptovský Hrádok.⁴⁴ Pre nepripravenosť veliteľa II. obrannej oblasti padol 4. septembra Liptovský Mikuláš a na druhý deň bol obsadený aj Ružomberok.⁴⁵ Stadiaľto nemecké jednotky rozvinuli tlak viacerými smermi: do údolia Revúcej smerom na Liptovskú Osadu, na Dolný Kubín a z Ružomberka ďalej na západ smerom na Lubochňu.

Rýchly pad najdôležitejších miest Liptova takmer bez väčších bojov; príčiny čoho treba nesporne hľadať v neschopnosti vojenského veliteľstva tejto oblasti, neznamenal z politicko-administratívnej stránky hladký návrat do predošlých pomerov.⁴⁶ Partizánske akcie rozvíjajúce sa z pohorských obcí, ako aj pokračujúce boje povstaleckých vojenských jednotiek na susedných úsekoch zapríčinili, že administratívny aparát pod-

⁴¹ *Slovenské národné povstanie*, Sborník prác k 10. výročiu, 95.

⁴² *Príspevky k dejinám Slovenského národného povstania v Turci*, 125.

⁴³ Tamže, 125—126.

⁴⁴ Nosko J., c. d., 33.

⁴⁵ Tamže, 33—34.

⁴⁶ AÚD KSS 11722/55. Posádka v Liptovskom Mikuláši v počte asi 700 mužov opustilo mesto bez boja i s veliteľstvom II. obrannej oblasti. Ružomberok bránili povstalecké jednotky 5. septembra 1944 od 5. hod. hod. do 10.30 hod.

liehajúci bratislavskej vláde bol vážne ochromený a veľmi ťažko udržiaval kontakt aj s nadriadenými orgánmi v Bratislave, aj smerom nadol pri vykonávaní svojej pôsobnosti. Preto ešte mesiac po okupácii Ružomberka župan v situačnej zpráve ministrom vnútra do Bratislavy oznamuje, že od vypuknutia povstania nemohol sa dosiaľ spojiť telefonicky s Bratislavou, že telefonické spojenie s okresnými úradmi a vôbec okolím nie je možné, že nedochádzajú poštové zásielky ani od Bratislavy ani od východu, že v továrňach sa pracuje minimálne, na okolí sa ničia mosty, sú stále prestrelky, partizáni v obciach verbujú do zbrane a podobne.⁴⁷ Slovenským národným povstaním bol fašistický aparát zasiahnutý od základu bez ohľadu, ako dlho povstanie v určitom kraji prebiehalo, a z tohto úderu sa už nezotavil.

V dôsledku postupu nemeckých oddielov z Poľska vyvinula sa kritická situácia na Orave.⁴⁸ Posádka v Dolnom Kubíne, ktorej velil dôstojník nemeckej národnosti, neprejavovala spočiatku nijakú činnosť. Väčšina dôstojníkov posádky bez záujmu sledovala vývoj situácie, čo malo zlý vplyv na mužstvo.⁴⁹ Až po prevzatí posádky novým veliteľom bola vyhlásená mobilizácia a jednotky nadviazali bojový styk s nemeckými časťami postupujúcimi z Poľska na hornú Oravu. No silný tlak od Ružomberka donútil posádku stiahnuť sa do priestoru Párnica—Zázrivá, kde sa udržala do 10. októbra, keď sa jej podarilo prejsť cez Váh a pripojiť sa k jednotkám v priestore Liptovská Osada.⁵⁰

V bojoch o Lubochňu a Kral'ovany spojený odpor vojakov a partizánov aj po obsadení Kral'ovian udržiaval kral'oviansky priesmyk až do 14. septembra.⁵¹ Vtedy okupačné jednotky prenikajú cez Šútovo smerom na Turany. Ďalší postup v tomto smere bol na čas zastavený práporom Haluzického, práporom Jobáka a oddielmi Veličkovej partizánskej brigády. Na úseku Strečno—Kral'ovany nasadzovali Nemci do boja pravidelne delostrelectvo a letectvo a silným tlakom zo západu a východu sa snažili čím skôr dosiahnuť priame spojenie medzi jednotkami na Považí. V bojoch o pozície chrániace Martin zboku prebiehal rad útokov a protiútokov pri Sučanoch o tzv. Atilov hrob (Hrádok), Dolné Záturčie a iné miesta, ktoré prechádzali viac ráz z rúk do rúk.⁵²

V dňoch 5.—12. septembra odohrávali sa boje o Priekopu, o prístup do Martina a ďalej do Turca. Na tomto úseku sa uskutočnilo viacero protiútokov povstalcov, najmä 6. a 9. septembra.⁵³ Útokom 6. septembra sa síce nepodarilo dosiahnuť cieľ, zatlačiť Nemcov do strečnianskej úžiny a znovu sa jej zmocniť, no rozrušila sa ním príprava útoku na Martin. Ani

⁴⁷ Štátny archív Bytča, 1253/1944. Situačná zpráva župana zo dňa 6. októbra 1944.

⁴⁸ Čaplovič—Keliar, *Rozpomienky na Slovenské národné povstanie na Orave*, Dolný Kubín 1946, 16.

⁴⁹ Tamže.

⁵⁰ Nosko J., c. d., 34.

⁵¹ *Príspevky k dejinám Slovenského národného povstania v Turci*, 140.

⁵² Tamže, 142.

⁵³ AÚD KSS, *Kronika Slovenského národného povstania z obce Priekopy*.

ďalší väčší útok 9. septembra, v ktorom boli nasadené aj povstalecké tanky a ktorého sa v čelnom boji popri vojenských jednotkách zúčastnili aj partizáni Jegorovovej brigády so skupinou francúzskych partizánov, neprenikol nemeckými pozíciami.⁵⁴ Potom dochádza k ustáleniu frontovej čiary a k stabilizovaniu obrany. Napriek častým nepriateľským útokom sa pozície povstalcov v priestore Vrútky udržali až do 19. septembra. Nedostatky vo vedení, ktoré sa prejavili už v bojoch pri Strečne, na tomto úseku ešte viac sťažovali dosiahnutie lepších bojových výsledkov. V dôsledku slabej organizácie medzi vojenskými a partizánskymi jednotkami viazla koordinácia, dochádzalo k oneskoreniu nástupov, znemožňoval sa včasný presun palieb delostrelectva a podobne.⁵⁵

Pre ďalší vývoj obrany Turca malo rozhodujúci vplyv, ako sa vyvinie situácia v bojoch o hornú Nitru. Postup nemeckých jednotiek z juhozápadu smeroval cez Nitru na Topoľčany a Prievidzu s pokusmi preniknúť priečne z údolia Nitry na Pohronie, jednak cez Zlaté Moravce k Sv. Beňadiku a inými smermi cez Veľké Pole k Žarnovici a cez Handlovú a Jánovu Lehotu k Sv. Krížu nad Hronom.

Na hornej Nitre nastupovali dobrovoľníci masovo do partizánskych oddielov už pri prvých správach o povstaní. Po dohovore partizánskych veliteľov s vojenským veliteľom v Zemianskych Kostolanoch kapitánom Weinholdom stáva sa toto miesto výzbrojným strediskom povstalcov a kapitán Weinhold veliteľom všetkých povstaleckých jednotiek v hornonitrianskej oblasti.⁵⁶ Rady povstalcov rozmnožujú sa tu aj o stovky oslobodených väzňov z pracovného tábora a vojakov strážneho oddielu v Novákoch a o časť posádky v Topoľčanoch.⁵⁷ Takto z vojakov, dobrovoľníkov a partizánov bolo možné zorganizovať bojové jednotky a nasadiť ich do obranného úseku v priestore Baťovany (teraz Partizánske), kde boli vhodné podmienky pre obranu.

V priestore Baťovany rozpútali sa ťažké boje v dňoch 3.—7. septembra. Po obsadení Baťovian padli 9. septembra Ōslany a 13. septembra podarilo sa Nemcom po nasadení tankov a letectva prelomiť obranné línie v údolí riečky Nitrice.⁵⁸ Oporou v bojoch na hornej Nitre stala sa skupina Kolník v sile asi dvoch rôt zostavených z vojakov a partizánov, disponujúca batériou troch diel. V skupine našli záchytný bod mnohí vojaci z útvarov, ktorých velitelia sa k povstaniu nepridali alebo mužstvo opustili. Nová obranná línia pred Zemianskymi Kostolani a západne od Novák neodolala sústredenému útoku ťažkých zbraní a rozbité jednotky povstalcov boli nútené ustúpiť čiastočne do hôr na Vtáčnik, čiastočne na Prievidzu, ktorú Nemci obsadzujú 14. septembra.⁵⁹ Jednotky IV. skupiny sa nadarmo po-

⁵⁴ *Francúzski bojovníci v Slovenskom národnom povstaní*, 18—19.

⁵⁵ Tamže.

⁵⁶ *História partizánskych bojov. I. Hornonitrianska partizánska brigáda*, Prievidza 1946, 36.

⁵⁷ Tamže, 37.

⁵⁸ Tamže, 43.

⁵⁹ Nosko J., c. d., 27.

kúšali v dňoch 16.—18. septembra späť dobyť Prievidzu, ustúpili na nové obranné postavenie pri Sklenom, jednak cez Handlovú na Sv. Kríž.⁶⁰ Pád Prievidze otvoril nepriateľským jednotkám postup na Handlovú a Nemecké Pravno. Stadiaľto horskými cestami prenikli do 20. septembra k vstupným dolinám Turca a začali útočiť na postavenie povstalcov v Turci v smere od Káštoru pod Znievom.

Obrana hornej Nitry nebola pôvodne v plánoch veliteľstva armády. Vojenské jednotky a partizáni boli tu prevažne ponechaní sami na seba, obranu improvizovali, no predsa dokázali dva týždne odolávať. Tým sa získal čas potrebný pre odvoz streliva z muničného skladu v Zemianskych Kostolanoch, aj keď sa v povstaní ako s jednou z vážnych chýb stretáme so zarážajúcim faktom, že vyše milióna litrov benzínu v Novákoch, ktorého nedostatok sa veľmi pociťoval na povstaleckých letiskách, nepodarilo sa odviezť ani zničiť a zmocnili sa ho okupačné jednotky.⁶¹

V máloktorej oblasti Slovenska, s výnimkou Horehronia, nastúpilo v takom krátkom čase do zbrane toľko dobrovoľníkov ako práve na hornej Nitre. Medzi bojovými skupinami vojakov a partizánov, ako ukazuje priebeh akcií, rozvíjala sa spolupráca. Treba však zároveň uviesť, že partizánske hnutie na hornej Nitre vo svojom celku, vinou skupiny v Baťovanoch, nebo'o jednotné.⁶²

Bojmi na hornej Nitre zadržiaval sa tlak na centrú povstaleckého územia stredného Slovenska a aj po skončení frontových bojov prepady partizánov z hôr neprestajne vyčerpávali sily nepriateľa v tejto oblasti.

Stále sa zväčšujúci tlak do 20. septembra na povstalecké vojská v Turci viedol veliteľstvo armády k nariadeniu ústupu z Turca. 21. septembra ustupujú vojenské jednotky za nepriateľskej paľby cez Malý Šturec smerom na Banskú Bystricu a ich ústup úspešne kryjú partizáni z Jegorovovej brigády.⁶³ Vydanie rozkazu na ústup nedostalo sa však ku všetkým jednotkám a tak pešie prápory Haluzického a Galbu museli ustupovať namáhavou cestou cez Gaderskú a Blatnickú dolinu na Krížnu, v dôsledku čoho zanechali v horských dolinách všetok ťažký materiál.⁶⁴ Obranu úseku Rakša—Čremošné—Horná Štubňa podržala si I. taktická skupina, posilnená delostrelectvom V. skupiny, kým západné svahy Veľkej Fatry od Rakše po Be'ú bránia až do konca októbra partizáni z Jegorovovej brigády.⁶⁵ Vojaci ustupujúci horami sústreďovali sa v záchytnom stredisku v Harmanci, skadiaľ boli odosielaní k náhradnému práporu skupiny do Slovenskej Lupče. Tu sa znovu organizovali a zadelovali ako posila iných taktických skupín, ktorým boli pridelené aj zostávajúce ťažké zbrane V. skupiny. Tým V. skupina prestala existovať ako bojová jednotka. Sústreďovala síce

⁶⁰ Tamže.

⁶¹ *História partizánskych bojov*, 45.

⁶² *Vojskové akcie v národnom povstaní*, 79—112.

⁶³ *Príspevky k dejinám Slovenského národného povstania v Turci*, 114.

⁶⁴ Nosko J., c. d., 29.

⁶⁵ Tamže, 30.

aj naďalej niekoľko tisíc záložníkov, no títo boli iba čiastočne vystrojení a zostali celkom bez výzbroje. Preto pri nedostatku vojenského materiálu príslušníci V. skupiny dostali už len za úlohu budovať na Pohroní poľné opevnenia.⁶⁶

Obsadením Turca a horného Považia sa organizovaný odpor na severnom Slovensku neskončil. Na pokusy Nemcov preniknúť dolinami z Považia do stredného Slovenska a priblížiť sa k Banskej Bystrici sa odpovedalo vybudovaním nových obranných línií. Lubochniansku dolinu do konca októbra bránili vojenské jednotky, bojujúce predtým pod velením kapitána Gondu pri Kraľovanoch, úsek Kráľova Lehota—Malužiná jednotky II. skupiny.⁶⁷ No najurputnejšie boje sa rozvinuli na úseku Ružomberok—Biely Potok—Liptovská Osada.

Cieľom Nemcov, útočiacich z Ružomberka, bolo dostať sa k ceste vedúcej na Veľký Šturec. Preto začali čelný útok údolím Revúcej už 6. septembra a predovšetkým sa snažili dobyť dominujúcu výšinu Ostrô. Obrana tejto výšiny, z ktorej povstalecké jednotky ovládali železnicu a hradskú v údolí Váhu, stala sa kľúčovou otázkou pre udržanie celého úseku.

VI. taktická skupina vytvorila si zorganizovaním rozbitých jednotiek II. oblasti tri prápory pechoty a delostreleckú batériu. S touto zostavou zaujala obranu na čiare Sidorovo—Biely Potok—Lupčianska dolina a posilnená na krídlach partizánskymi oddielmi držala súvislú obranu až do 24. októbra.⁶⁸ Samu výšinu Ostrô bránila jedna rota so štyrmi mínometmi a dvoma ťažkými guľometmi, pričom nepriateľ útočil tromi prápormi SS zosilnenými dvoma mínometnými rotami a ťažkými guľometmi.⁶⁹ To, že v priebehu bojov nemecké velenie vymenilo jednotky SS divízie špeciálnou horskou pechotou a že dva razy došlo k boju zblízka, keď sa bojovalo aj pažbami pušiek, svedčí len o urputnosti bojov.⁷⁰ Z dvanástich útokov na Ostrô sa nepriateľovi iba dva razy podarilo obsadiť výšinu, no vždy len na niekoľko hodín.⁷¹ Ostatné útoky boli odrážané ešte pred priblížením sa útočníka k hlavnému obrannému postaveniu. Jeden z najťažších bojov o Ostrô sa odohral 21. októbra za nasadenia niekoľkonásobnej prevahy útočiacich jednotiek. Až po viac ako mesiac trvajúcich bojoch sú povstalcovia 24. októbra zatlačení z výšiny a ustupujú na nové obranné postavenie pri Podsuchej a Liptovskej Osade a 27. októbra, ohrozené od chrbta preniknutím nepriateľa na Donovaly a do Strednej Revúcej, rozchádzajú sa jednotky tejto skupiny v priestore Korytnica do hôr.⁷²

Boje povstaleckých vojsk pri obrane výšiny Ostrô a ovládanie celého údolia Revúcej takmer počas dvoch mesiacov malo veľký význam z hľadiska strategického a morálneho. Akciami VI. skupiny nielenže sa znemožnilo napadnutie Banskej Bystrice zo severu, ale boli neprestajne ohrozované a ničené aj nemecké transporty na komunikáciách v údolí Váhu.

⁶⁶ *Príspevky k dejinám Slovenského národného povstania v Turci*, 145.

⁶⁷ Nosko J., c. d., 35.

⁶⁸ AÚD KSS, 1172/55.

^{69—72} Tamže.

Boj o výšinu Ostrô stal sa nepríjemnou položkou vo výpočtoch nemeckého velenia, ktoré tu boľo donútené nasadzovať nečakane veľký počet síl, dosahujúcich v záverečnej fáze bojov až devätnásobnú prevahu. Zprávy o hrdinskom boji obrancov tejto skupiny šírili sa rýchlo prostredníctvom tlače i rozhlasu po celom povstaleckom území a čo treba vyzdvihnúť, pôsobili povzbudzujúco na iných bojových úsekoch. Boj o Ostrô sa stal symbolom dobre organizovanej obrany so schopnosťou podnikat' účinné výpady, spolupráce mužstva s veliteľom, symbolom húževnatosti.

Neobyčajne dramatické bojové akcie sa odohrali na Horehroní. Na začiatku septembra hrozilo preniknutie nepriateľských jednotiek k Banskej Bystrici zo smeru Poprad — Hranovnica — Telgárt — Brezno. Kým sa v oblasti Horehronia neutvorila pevne zorganizovaná skupina, tzv. telgártska skupina s krycím pomenovaním Jánošík, situácia sa vyvíjala pre povstalcov nepriaznivo. Niekoľko menších vojenských jednotiek vyslaných z Brezna na pomoc smerom na Poprad bolo rozbitých a ich zbrojný materiál a výstroj zničené.⁷³ Vojenské jednotky 5. pešieho pluku po porážke pri Levoči a oPrade, prepadané pri ústupe skupinami nemeckých bombardovacích lietadiel, po značných stratách a morálne otrasené boli zatlačené 4. septembra až do priestoru Červená Skala — Šumiac a nepriateľ sa zmocnil 5. septembra Telgártu.⁷⁴ Pri zastavení ústupu týchto vojenských jednotiek zohrali významnú úlohu dobrovoľníci z Horehronia, najmä dobrovoľnícky prápor nadporučíka Lukáča v sile asi 600 mužov a iné roty dobrovoľníkov, ktorí podchytili ustupujúcich vojakov a morálne ich povzbudili.⁷⁵ Vojaci, partizáni a dobrovoľníci pod novým vojenským velením kapitána Jána Staneka spoločne zorganizovali pevnú bojovú zostavu s cieľom dobyť protiútokom naspäť Telgárt. Tým začína hrdinské obdobie bojov telgártskej skupiny.

Telgártska skupina, disponujúca okrem iného dvoma pešími prápormi a kombinovaným delostreleckým oddielom, mala asi dvetisíc mužov. Ako posila boli v nej zaradené tri partizánske oddiely: oddiel zo skupiny Jegorova, oddiel zo skupiny Makarova a oddiel Bielíka, ďalej rota leteckej školy, rota kanónov protiútočnej vozby a rota tankov.⁷⁶ S týmito silami podnikli povstalci už 5. septembra väčšie výpady.⁷⁷ Obec Telgárt sa stala celá bojiskom, nemecké jednotky boli donútené z nej ustúpiť, no predtým ju zapálili a tým úplne zničili. Na oboch stranách sa striedali v prudkom boji útoky s protiútokmi, napokon však zostal Telgárt v rukách povstalcov a 7. septembra sa front ustálil východne od Telgártu.⁷⁸

Do nového útoku prešla telgártska skupina 21. septembra smerom na Pusté Pole. Jedným práporom dosiahla Vernár, druhým obsadila Dobšín-

⁷³ AÚD KSS, 3452/53. Denník HS I. Brezno.

⁷⁴ *Nad Tatrou sa blýska*, 143—144. Taktiež AÚD KSS, 7184/54.

⁷⁵ Tamže.

⁷⁶ Tamže, 145—146.

⁷⁷ Tamže, 143—144.

⁷⁸ AÚD KSS, 3436/53. Mesiac v zprávacích hlavného veliteľstva.

skú ľadovú jaskyňu a do 24. septembra sa prebojovala až po Hranovnicu.⁷⁹ Tak z najväčšmi ohrozeného priestoru, skadiaľ podľa Goliana okupačné vojská mohli za dva dni preniknúť k Baňskej Bystrici, vytvorila sa nielen dobre bránená oblasť, ale počas niekoľkých týždňov sa tu udržiaval najvysunutejší útočný hrot do nepriateľských pozícií na celom povstaleckom území. Zásluhou bojovníkov od Telgártu útočník poznal viac ako na hociktorom inom bojovom úseku spojenú silu vojakov a partizánov, opierajúcich sa morálne aj inak o miestne obyvateľstvo a rady dobrovoľníkov. Nepochybne aj krutosť boja a zničenie Telgártu už na začiatku septembra malo značný vplyv na podnietenie útočnosti a na bojovú morálku, ktorá sa udržiavala po celý čas povstania na Horehroní.

Úsek frontu pri Hranovnici, dosiahnutý ako najväčší úspech útočnými akciami za Slovenského národného povstania, držala telgártska skupina až do polovičky októbra. Keď po kapitulácii horthyovského Maďarska nemecké jednotky začali útočiť aj z juhu a zároveň zosilnili tlak od Hranovnice, bola telgártska skupina najprv zatlačená k Pustému Poľu a preniknutím nepriateľských tankových jednotiek na Pohronie od Revúcej zaskočená v Červenej Skale.⁸⁰ Pokusy skupiny preraziť 20. októbra na Červenú Skalu neboli úspešné a zostala už iba možnosť ustúpiť cez Šumiac na Heľpu. Za ustavičných bojov, brániac vstup do dolín Nízkyh Tatier, dostala sa skupina až k Breznu a napokon v priestore Jasenie skončila svoju činnosť ako organizovaný celok.⁸¹

V histórii povstaleckých bojov patria boje telgártskej skupiny spolu s bojmi o Strečno a Ostrô k najvýznamnejším a ako jedna z novodobých bojových tradícií dokumentujú hrdinskosť slovenského ľudu v boji za slobodu.

Po obsadení hornej Nitry a Turca nebezpečenstvo ovládnutia centra povstania vzrástlo. Zúženie frontov umožnilo nepriateľovi koncentráciu síl pre útok, no na strane povstaleckých vojsk neznamenalosť posilnenie obrany, najmä pre vyčerpanosť niektorých jednotiek po ústupoch a nemožnosť vystriedať ich čerstvými silami zo záloh. Povstalecké jednotky IV. skupiny nadväzujú styk s I. skupinou z priestoru Handlová cez Sklené k Hornej Štubni a spoločne s jednotkami III. skupiny snažia sa zamedziť preniknutiu nepriateľa k Banskej Bystrici.⁸² Zatiaľ čo I. skupina pri Čremošnom zosilnenému tlaku odolávala, jednotky IV. skupiny boli zatlačené od Handlovej na Kremnicu a po prerazení obrany 5. októbra v priestore Sklené—Dolný Turček—Kremnička ustupovali do Kremnických hôr.⁸³

Pre poznanie vnútorných pomerov vo vojenských jednotkách z polovice októbra podáva cenné údaje hlásenie činnosti skupiny osvetových dôstoj-

⁷⁹ AÚD KSS, 7630/54. Zprávy z 24. septembra 1944.

⁸⁰ Nosko, c. d., 32—33.

⁸¹ Tamže.

⁸² AÚD KSS, 3696/53.

⁸³ Archív mesta Kremnice. Pamätná kniha mesta Kremnice.

nikov z 19. októbra 1944.⁸⁴ Hlásenie sa síce zakladá iba na pozorovaní v úseku jednotky Muráň v priestore Kremnické hory, ale mnohé poznatky v ňom uvedené platia vo všeobecnosti.

Podľa zistenia osvetových dôstojníkov boli morálka mužstva, jeho pomer k veliteľom a vzťah k civilnému obyvateľstvu vcelku dobré. Hlásenie sa zmieňuje o značnom počte dobrovoľníkov v úseku, ktorí svojím počínaním dvíhajú morálku ostatných, ďalej uvádza viaceré príklady hrdinstva a obetavosti z radov mužstva i veliteľov. Spomedzi dobrovoľníckych skupín vyzdvihuje skupinu českých dobrovoľníkov, z dôstojníkov veliteľa handloveckej roty nadporučíka Kováčika, ktorý iniciatívne vysvetľoval mužstvu zmysel boja a povzbudzoval k vytrvalosti. No vyskytovali sa aj mnohé nezdravé zjavy, ako neochota obsluhovať protitankové zbrane, snahy vojakov o prepustenie z činnejšej služby a iné. Vojaci trpeli nedostatkami vo výstroji a výzbroji, niekedy im chýbalo aj najpotrebnejšie náradie na stavbu krytov a opevnení. Najslabšie bola vybavená sanitná služba.⁸⁵ Niektoré jednotky od začiatkov bojov neboli ani raz vymenené, prejavovali vyčerpanosť a zo zdravotných dôvodov potrebovali aspoň krátke odoslanie do zázemia. Mužstvo sa sťažovalo na civilné úrady pre nepoukazovanie vyživovacích príspevkov rodinám, na poľnú poštu, zlý prísun novín do predných línií a podobne.⁸⁶

Podľa iných prameňov poznávame, aký rozdiel v kvalite sa prejavoval v radoch dôstojníkov povstaleckej armády.⁸⁷ Medzi dôstojníkmi sa len časť venovala nepretržite službám pre potrebu frontu a vyznamenala sa v bojoch, zatiaľ čo mnohí zaneprázdnení svojimi osobnými záujmami a plánmi na svoju osobnú bezpečnosť prejavovali ľahostajnosť k osudu im zverených bojových úsekov.

Tieto momenty, najmä pokiaľ ide o nedostatky, majú spoločného menovateľa v nedostatočnej organizácii armády a jej slabom materiálovom vybavení, čo sa pociťovalo najmä po ústupových bojoch i v malej starostlivosti o potreby vojaka. Pravda, nie všetky požiadavky mužstva boli v súlade s vážnosťou situácie, aká sa vytvárala, keď sa už v podstate celé povstalecké územie stalo zároveň frontom i zázemím.⁸⁸

Z niektorých zachovaných zápisníc revolučných národných výborov sa dozvedáme, že na schôdkach týchto revolučných orgánov sa rokovalo aj o vojenských otázkach.⁸⁹ Tak Okresný národný výbor pre horný Liptov sa na zasadnutí 13. októbra 1944 zaoberal prípadmi surového zaobchádzania s vojakmi a uzniesol sa vo veci intervenovať priamo na veliteľstve I. čs. armády. Ďalej sa tu zdôraznila povinnosť pripravovať nábor do

⁸⁴ AÚD KSS, 7710/53.

⁸⁵ AÚD KSS, 3991/53. Vojensko-lekárska služba za SNP.

⁸⁶ AÚD KSS, 7710/53.

⁸⁷ *Stenografický záznam z vedeckej konferencie o Slovenskom národnom povstaní*, 83–89.

⁸⁸ AÚD KSS, 3199/53. Dôverné rozkazy Veliteľstva I. čs. armády.

⁸⁹ Okresný archív Liptovský Mikuláš. Zápisnica ONV pre horný Liptov zo zasadnutia 13. októbra 1944 na Malužinej.

armády, ale realizovať ho až na žiadosť vojenského veliteľstva. V tom čase nebolo totiž zriedkavým zjavom, že pre nedostatok výzbroje vracali tých, čo sa hlásili do armády. To podkopávalo morálku a pôsobilo depri-mujúco. Na druhej strane sa vyskytovali prípady samovoľnej demobilizácie, čím sa armáda ukracovala o prepotrebné zbrane. Preto sa miestnym národným výborom uložila povinnosť sledovať porušenie disciplíny vojenskými osobami a zjednávať nápravu.

Jedným z výsledkov tejto schôdzky národného výboru bolo vydanie obežníka všetkým národným výborom v hornom Liptove, v ktorom sa hovorí: „Svedomite zistite a vyšetríte všetkých tých, ktorí pred časom nastúpili do činnnej vojenskej služby alebo k partizánom do boja proti okupantom a pri ústupe samovoľne demobilizovali. Dôrazne vyzvite, aby vyzbrojení vojaci nastúpili k čs. armáde, ozbrojení nevojaci k partizánom, lebo v opačnom prípade súdení budú vojenským súdom ako zbehovia. Ak by niekto odoprel nastúpiť, odoberte patričnému všetku výzbroj a výstroj a túto ONV odošlite.“⁹⁰

Takáto starostlivosť o vojenské otázky svedčí o správnom chápaní úlohy národných výborov v čase, keď hlavnú pozornosť bolo treba sústrediť na riešenie problémov, rozhodujúcich pre morálne a materiálne posilnenie povstaleckého frontu. Škoda, že tento kladný prvok nemôžeme vzťahovať na revolučné národné výbory vo všeobecnosti a že treba v mnohom súhlasiť s kritikou činnosti národných výborov, uverejnenej v povstaleckej tlači.⁹¹

Jedným z najcitlivejších prístupov k centru povstania, cez Zvolen k Banskej Bystrici, zostával smer od juhozápadu údolím Hrona. Stadiaľto hrozilo aj najväčšie nebezpečenstvo letisku Tri duby, a to práve v čase, keď začala na ňom od 25. septembra pristávať 2. čs. paradesantná brigáda. Tým zodpovednejšia obranná úloha pripadla III. taktickej skupine. Do Pohronia prenikali nemecké jednotky v tejto oblasti najmä od Veľkého Poľa na Žarnovicu a od Handlovej a Kremnice na Sv. Kríž. Preto najohrozenejší priestor pri Sv. Kríži musel byť posilňovaný všetkými možnými prostriedkami až do úplného vyčerpania nevelkých záloh. Tu bojovali po boku vojakov viaceré partizánske skupiny, ako partizáni Veľčkovskej brigády, rota francúzskych partizánov a iné.⁹² Do bojov západne od Žarnovice a západne od Sv. Kríža zasahovali aj letci 1. čs. stíhacieho p'uku. Veliteľstvo armády z nedostatku záloh presúvalo na tento úsek frontu i jednotky z iných úsekov, no jednako sa nepodarilo čeliť zosilňujúcemu tlaku. Pádom Sv. Kríža bola odrezaná ústupová cesta povstaleckým jednotkám bojujúcim pri Žarnovici, takže tieto sa mohli zachrániť iba ústupom cez Vyhne na Banskú Štiavnicu. Jedine nasadenie 2. čs. paradesantnej brigády dokázalo zastaviť nepriateľa a front v priestore Jalná—Dúbrava sa udržal

⁹⁰ Tamže. Obežník ONV pre horný Liptov zo dňa 17. októbra 1944, č. 276/1944.

⁹¹ Pravda, 23. septembra 1944.

⁹² *Francúzski bojovníci v Slovenskom národnom povstaní*, 21—22.

až do 26. októbra.⁹³ Aj pokusy o dobytie Zvolena od Banskej Štiavnice cez Krupinu a Dobrú Nivu zastavuje dočasne 1. prápor 2. čs. paradesantnej brigády, premiestnený do tejto oblasti od Jalnej a protiútokom sa dokonca zmocňuje Pliešoviec. V širokom priestore od Žarnovice cez Krupinu až po Lučenec zúčastňujú sa na obrane početné oddiely partizánskej brigády Za slobodu Slovanov, Veličkovi partizáni a skupina francúzskych partizánov, no napriek miestnym úspechom nepodarilo sa ani tu zastaviť postupné obsadzovanie povstaleckého územia z juhu.⁹⁴

Od polovice októbra sa veliteľstvo armády dostávalo už do tiesnivej situácie z nedostatku záloh a ako posledné riešenie na najohrozenejšie miesta v priestore Brezno a Podkriváň nasadzuje jednotky 2. čs. paradesantnej brigády.⁹⁵ Prenikanie nemeckých jednotiek 19. októbra od maďarských hraníc, od Jelšavy a Rimavskej Soboty nedokázal zastaviť ani pokus o odpor pri Tisovci a Rimavskej Bani, v dôsledku čoho je obsadený Tisovec a Brezno. Zároveň útočí nepriateľský prúd postupujúci s panciernikmi zo smeru Lučenec na povstalecké postavenia pri Podkriváni a otvára cestu na Zvolen.⁹⁶ Na tomto úseku jednotky 2. čs. paradesantnej brigády plnia poslednú úlohu vo frontových bojoch tým, že kryjú ústup ostatných vojenských jednotiek do hôr. Po ich ústupe je 26. októbra obsadený Zvolen a okupačným vojskám nebránil už nijaký vážnejší odpor, aby sa 27. októbra nezmocnili Banskej Bystrice.

V situácii posledných októbrových dní, keď poplašné zprávy a zmätok v povstaleckých jednotkách narastali so zmenšovaním oslobodeného územia a keď už niektorí dôstojníci opúšťali svoje mužstvo a zachraňovali sa na vlastnú päsť, čím sa podlamovali možnosti organizovaného obranného boja, najkladnejšiu úlohu z jednotiek armády zohrali bojové časti 2. čs. paradesantnej brigády. Chránením ústupových ciest a zotrúvaním na bojových úsekoch až do najkrajnejšej chvíle, tak ako obrancovia výšiny Ostrô a telgártska skupina, začlenili sa tieto jednotky do počtu hrđinských bojovníkov povstania, pre ktoré boj nekončil, ale iba prechádzal do nových foriem.

*

Pádom Banskej Bystrice končí odpor I. čs. armády na Slovensku ako organizovaného celku. Veliteľstvo armády už 22. októbra na porade veliteľov taktických skupín dospelo k náhľadu, že armáda vyčerpaná bojmi a bez záloh nebude schopná odolávať zvýšenému tlaku nepriateľa, rozhodlo sa stiahnuť jednotky hlboko do horských oblastí Nízkych Tatier, Veľkej Fatry a čiastočne Slovenského rudohoria.

⁹³ AÚD KSS, 7274/54. Nosko J., c. d., 41.

⁹⁴ Stenografický záznam z vedeckej konferencie o Slovenskom národnom povstaní, 88.

⁹⁵ Nosko J., c. d., 44.

⁹⁶ Situačná zpráva Veliteľstva I. čs. armády zo dňa 22. októbra 1944, Bojovník. 24. októbra 1944.

Ak aj pripúšťame, že v danej situácii armáda už prestala byť takým bojovým celkom, aby mohla s výhliadkami na úspech udržať odporom na súvislom fronte čo len zúžené územie okoľo Banskej Bystrice, postup veliteľstva armády od rozhodnutia na generálny ústup po jeho realizáciu zostáva ťažkou obžalobou nepripravenosti a neschopnosti veliteľstva vzhľadom na ďalší osud povstaleckých bojovníkov.

Veliteľstvo armády si zavčasu vyhládlo nové stanovište na Donovaloch, kam sa aj 26. októbra premiestnilo, ale na druhej strane nedokázalo zavčasu vydať presné rozkazy, ktorými smermi, akým spôsobom a za akým účelom sa majú stiahnuť do hôr bojové jednotky. Vojaci povstaleckej armády neboli na partizánsky spôsob boja pripravení ani morálne ani materiálne. Veliteľstvo armády nevytvorilo v horách zásoby streliva a potravín, nehľadalo radu a pomoc u skúsených partizánskych veliteľov, nevedelo vojakov uvedomovacou prácou k tomu, že raz začatý boj musí pokračovať v každej forme a za každých podmienok.⁹⁷ Nerobilo tak preto, lebo od chvíle, ako pokus armádneho vedenia o ozbrojený prevrat prerástol do celonárodného povstania, nemalo záujem o víťazné zakončenie revolučného boja slovenského ľudu. A v tomto boji, bez ohľadu na zámery a praktiky armádneho veliteľstva, prinášali cenný príspevok aj povstaleckí bojovníci v radoch I. čs. armády.

V najzložitejšej situácii pri ústupe boli jednotky I. čs. armády ponechané samé na seba a na nižších veliteľov. Len od ich iniciatívy a priebornosti prevažne záviselo, ako sa uchrániť pred úplným zničením a ako umožniť prechod na partizánsky spôsob boja. Veliteľstvo armády strácalo kontakt s jednotkami a zostávalo najvyššou vojenskou autoritou už len formálne. Čo boli platné akékoľvek podrobné smernice rozkazu veliteľstva armády o prechode na partizánsky spôsob boja, keď bol rozkaz vydaný neskoro — až v noci na 29. októbra — a k jednotkám neprenikol.⁹⁸ Rýchly nepriateľský postup povstalecké jednotky demoralizoval, dochádzalo k ich rozbitiu a k veľkým stratám, najmä pri ústupe jadra armády starohorskou dolinou. Medzi vojakmi sa rozširovali zprávy, že armáda je rozpustená a každý jej príslušník sa môže rozhodovať ľubovoľne. Je pochopiteľné, že takéto zprávy nachádzali živnú pôdu a rozklad vojenských jednotiek dovršovali. Len málo jednotkám, ako napr. 2. čs. paradessantnej brigáde, podarilo sa organizovane ustúpiť a udržať sa kompaktné pre boj za nových podmienok.

Veliteľ armády s užším štábom po stiahnutí sa na Donovaly odmietol spoločný ústup so skúsenými partizánskymi veliteľmi i s 2. čs. paradessantnou brigádou, kde sa naskytovali najreálnejšie predpoklady nielen pre záchranu života a vojenského materiálu, ale aj pre možnosť pokračovať po reorganizácii v boji z hôr. Keď na improvizovanom poľnom le-

⁹⁷ Nosko J., *Základné príčiny neúspešného prechodu I. čs. armády (povstaleckej) do partizánskeho spôsobu boja*, Sborník Ústavu Slovenského národného povstania č. 1, 1949.

⁹⁸ Výtah z tohto rozkazu uverejňuje J. Nosko v c. d., 47—49.

tisku na Donovaloch rozhorčení vojaci zničili lietadlo, ktorým generáli Viest a Golian chceli odletieť od zvyškov povstaleckej armády, spolašli sa títo rezignujúci veliteľia už len na to, že sa im pod ochranou vysokoškolského strážneho oddielu podarí prejsť cez Hron a dostať sa k vojenskej skupine v priestore Poľana.⁹⁹

Aj toto rozhodnutie ako rad predchádzajúcich vojenských rozhodnutí ukázalo sa vrcholne pomýleným a stalo sa aj základnou príčinou osobnej tragédie veliteľov povstaleckej armády, ich zajatia v podhorskej dedine Bukovec. Nebol to osud, ktorý bol krutý k povstaleckej armáde a najmä k jej veliteľom, ako sa v záverečnej časti svojej publikácie zmieňuje J. Nosko, ale celý systém chybných vojenských koncepcií, rozkazov a rozhodnutí, nedôslednosť, neprezieravosť, nedôvera a odmietanie všetkého, čo ma'lo znaky ľudovosti, čo sa týkalo partizánov a ich taktiky. Neznalosť alebo ignorovanie toho, čo hovorí marxizmus o povstaní a o revolučnom boji a čo sa snažili presadzovať komunisti v období rozvinutého ozbrojeného boja.¹⁰⁰

Je pritom paradoxné, že najpozoruhodnejšie bojové úspechy armády sa dosahovali práve tam, kde proti vôli vedenia armády alebo bez jeho vedomia bol uvedený systém narušovaný zdola, napr. spoluprácou vojakov a partizánov, ofenzívnou taktikou, využitím momentu prekvapenia, vytrvalosťou a odvahou a rozvíjaním ďalších prvkov, ktoré sa nesmú zanedbať, ak revolučný boj má ísť víťaznou cestou.

S prihliadaním na tieto skutočnosti treba vidieť aj vznik a zástoj I. čs armády za povstania a históriu jej bojov s úspechmi, omylmi aj nedostatkami, s ktorými vošla do dejín Slovenského národného povstania.

I. čs. armáda po ústupe do hôr prestala existovať ako organizovaný celok, no mnohé skupinky z nej a jednotlivci sa v horách zorganizovali, vydržali útrapy a podnikali aj partizánske akcie. Pri príchode osloboditeľských vojsk na jar 1945 vstúpili do radov I. čs. armádneho sboru v SSSR, postupujúceho našim územím po boku sovietskych vojsk a zúčastnili sa takto v poslednej fáze bojov za oslobodenie československého ľudu.

Vojaci za Slovenského národného povstania priniesli nepochybne značný príspevok v bojoch s okupačnými jednotkami. Poškodili ich vojenskú techniku, zoslabili živú aj materiálnu silu, púťali jednotky nemeckých divízií, ktoré sa nemohli použiť na východnom fronte, vyradili na čas viac ako dvoch mesiacov komunikačnú sieť pre fašistické vojská, hospodárske a iné zdroje.¹⁰¹ Je však v rozpore s historickou skutočnosťou, ak sa

---

⁹⁹ *Stenografický záznam z vedeckej konferencie o Slovenskom národnom povstaní*, 103 a 179.

¹⁰⁰ Lenin V. I., *Marxizmus a povstanie, Vybrané spisy II*, Bratislava 1952, 119.

¹⁰¹ Domnievame sa, že stanovenie presných číselných výsledkov z hociktorého povstaleckého boja je otázka neobyčajne chýlostivá a k skutočnému stavu môžeme sa iba viac-menej priblížiť. Doteraz je známe celkové hodnotenie vojenských výsledkov Slovenského národného povstania od hlavného veliteľa partizánskeho hnutia na Slovensku generála Asmolova. (Uverejňuje J. Doležal v knihe *Slovenské ná-*

v niektorých spracovaniach povstaleckých bojov hodnotí iba ich priebeh sám osebe, izolovane a nie dost vysoko sa oceňuje význam dukelskej operácie. Práve v dôsledku bojov na Dukle nemohli sa nemecké jednotky viazané na Karpatoch sústrediť k väčšiemu náporu na pozície povstalcov z východu, čo v rozhodujúcej miere pomohlo slovenskému ľudu udržiavať oslobodené územie až do konca októbra. Pritom vedenie I. čs. armády nevyužilo všetky možnosti vyplývajúce z terénu, počiatkové nadšenie pre boj, ani všetky jednotky aktívnej služby, nastúpených dobrovoľníkov a záložníkov. Vedúce orgány povstania tak vojenské, ako aj politické sa nie dost zavčasu a dôsledne vkladali do riešenia základných otázok, rozhodujúcich pre úspešné vedenie boja aj pre prípravu partizánskeho spôsobu boja. Medzi vojenským vedením a vedením partizánov boli rozpory, no napriek tomu nachádzame na jednotlivých frontových úsekoch príklady bojovej spolupráce. Na morálku príslušníkov armády nemožno vzťahovať sumárne hodnotenie. Popri krásnych vzoroch bojovnosti a hrdinstva vojakov i veliteľov objavovali sa nezriedka i prípady ľahostajnosti, nechápania situácie, dochádzalo k porušovaniu disciplíny a k samovoľnej demobilizácii. Vedenie armády zanedbalo výchovnú činnosť vo vojenských jednotkách a keď sa pre ňu rozhodlo, bolo už neskoro. Tragédia povstaleckej armády sa už vplyvom zvýšeného tlaku okupačných vojsk i prehlbovaním vnútorných ťažkostí neodvratne približovala. Vojenské vedenie sa pridržalo defenzívnej taktiky, sústredilo sa najmä na udržanie stredoslovenskej územnej oblasti, zabúdajúc na to, že každý dobre vedený úder za povstania na ktoromkoľvek mieste má svoje opodstatnenie, že útočná taktika vzpružuje morálku vojska a je základom úspechu v revolučnom boji. Úspechy dosiahnuté na ojedinelých miestach útočnou taktikou — najmä pri Telgárte — patria k najvýznamnejším kapitolám vojenských akcií za povstania.

Zvažujúc podstatné udalosti vojenskej stránky povstania, predovšet-

---

rodní povstání, 205.) Kým generál Asmolv pri stanovení číselných výsledkov zahrnuje do celkového počtu výsledky bojov povstania v celom jeho rozsahu i po zatlačení do hôr a v tom teda aj výsledky partizánskych akcií, je zaujímavé všimnúť si aj výsledky, zhrnuté poverenikom pre národnú obranu za povstania podplukovníkom dr. M. Ferienčíkom, ktoré uvádza v Bojovníku 27. januára 1946 na základe dovtedy preskúmaných vojenských dokumentov. Dr. M. Ferienčík výslovne podotýka, že uvádza len doteraz zistené čísla a z povahy jeho zprávy vysvitá, že tieto čísla sa týkajú iba výsledkov bojov od vypuknutia povstania do jeho zatlačenia do hôr.

„So zbraňou v ruke zúčastnili sa Slováci Slovenského národného povstania takto: 1. U I. čs. armády na Slovensku cca 62 000 osôb. 2. V partizánskych jednotkách na Slovensku 20 620 osôb. Doposiaľ zistené straty na životoch: asi 555 osôb... Na osobách padlo 10 350 Nemcov. Počet zostrelených alebo inakšie zničených lietadiel dosahuje počtu 55. Na ostatnom materiále stratili Nemci 2 obrnené vlaky, 30 obrnených aut, 60 tankov, 100 diel a mínometov a 1000 aut. Hrubý a nedokonalý odhad (podľa doteraz získaných dokladov, v skutočnosti sa počet zväčší) partizánni zničených nemeckých vlakov vykazuje číslo 55. Prehľad výsledkov partizánskej činnosti treba ešte upresniť a ustáliť.“

Podľa nášho náhľadu spresnenie tejto otázky dalo by sa dosiahnuť po preskúmaní nemeckých prameňov, ktoré sú však neprístupné.

kým účasť vojakov v bojových akciách, musíme záverom zdôrazniť, že odhliadnuc od nezprávnych koncepcií, cieľov a praxe vojenského vedenia, tisícky vojakov i rad frontových veliteľov zapojených do povstaleckého boja prispeli svojím podielom v boji československého ľudu proti fašizmu, za utvorenie Československej republiky a že zasluhujú pozoruhodné miesto v jeho celkovom hodnotení históriou.

Мирослав К р о п и л а к

ВОЕННЫЕ ОПЕРАЦИИ ВО ВРЕМЯ СЛОВАЦКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ВОССТАНИЯ

В введении автор освещает положение, создавшееся накануне Словацкого национального движения в подпольном руководстве тогдашней словацкой армии, из частей которой возникла I-ая, так называемая повстанческая, Чехословацкая Армия. Воинский руководящий центр рассчитывал и готовился не к основанному на широкой платформе национальному восстанию, а к воинскому перевороту, делая при этом ставку на гарнизоны центральной Словакии. Однако, революционное выступление народа принудило его призвать к борьбе против оккупационных войск всю словацкую армию. Но и тогда воинские руководители не переставали придерживаться оборонительной политики, основанной на стремлении удержать территорию центральной Словакии с г. Банска Быстрица.

Вопрос о том, было-ли целесообразным использовать в борьбе части тогдашней армии, не подлежит дискуссии, т. к. было правильно использовать все имеющиеся налицо силы. Однако, воинские части не были ни морально, ни материально подготовлены для этой борьбы. До восстания Коммунистическая партия не имела в армии сети своих ячеек; деятельность партийных организаций в армии не развивалась даже во время восстания. Политико-просветительная работа начала проводиться поздно и на очень узкой платформе, так что не всем солдатам были ясны смысл и цели борьбы, да и боевой дух был не у всех на должной высоте. Многие офицеры и командиры гарнизонов не присоединились к восстанию. В самом начале восстания много обмундирования, вооружения и складов попало в руки противника в результате чего армия на протяжении всей борьбы испытывала серьезные материальные недостатки. И сама реорганизация армии совершалась только в ходе борьбы и неоднократно изменялась. Несмотря на все эти недостатки, солдаты в начале восстания смотрели на эту армию, которая выдвинула лозунг борьбы против оккупационных войск и за образование Чехословацкой республики, как на революционную армию. Большинство кадровых солдат и солдат запаса, а также добровольцы с подъемом включались в борьбу и лишь позднее, под влиянием целого ряда ошибок воинского руководства теряли доверие к армии и попадали под демобилизационные настроения.

Далее автор рассматривает вопрос о материальных и людских ресурсах повстанческой армии и отдельные операции на разных участках борьбы. Самыми тяжелыми и героическими были бои при Стречне, Брутках, Ружомберке, Телгарте, бои за высоту Острую и подступы к г. Зволен. Несмотря на принципиальные расхождения между воинским руководством и партизанским штабом относительно тактики и цели борьбы, во время боев единство действий воинских частей с партизанскими отрядами не были редкостью. Более крупных боевых результатов нельзя было достичь по многим причинам, таким как нехватка тяжелого оружия, слабое руководство, слабая связь, препятствующая координации военных действий и другие. Вопреки оборонительной тактики военного руководства, имели место и отдельные самостоятельные наступательные акции, как, например, на верхнем течении реки Грон при Телгарте. Автор показывает на основе источников внутреннее положение в воинских частях, моральное и материальное состояние солдат и большие различия в качестве офицерского состава повстанческой армии. Несмотря на все недостатки, в борьбе имели место и блестящие образцы

массового и индивидуального героизма, заложившие основы новой революционной традиции словацкого народа. Большое значение имела помощь Советского Союза восстанию, выражавшаяся в посылках оружия, в предоставлении одного авиационного полка истребителей, а также и перероске II-ой чехословацкой десантной бригады. Эта бригада сыграла очень знаменательную роль, особенно в заключительных боях во второй половине октября 1944 г., после которых организовано перешла к партизанскому методу боя. Бои повстанцев нельзя оценивать изолированно. Именно тот факт, что Дукельская операция отвлекла силы противника на Карпатах, это помогло повстанцам удержать освобожденную территорию более двух месяцев в своих руках.

В конце октября 1944 г. Чехословацкая Армия очутилась в критическом положении в результате усиленного нажима немецких фашистских войск, отступавших из Венгрии, а также постоянно растущих внутренних трудностей (истощение сил, недостаток запасов, упадок боевого духа и др.). Командование I-ой Чехословацкой Армии показало свою слабость, особенно при отступлении повстанческих войск. Оно не подготовило армию к новым формам борьбы, не создало в горах материальных баз, не воспитывало солдат в духе, что начатую борьбу необходимо продолжать и в новых более сложных условиях. Оно не сделало так потому, что с того самого момента, как попытка подпольного воинского центра совершить вооруженный переворот переросла в вооруженное общенациональное восстание, оно потеряло всякий интерес к победному завершению революционной борьбы словацкого народа. Командующие армией генералы Вест и Голиян отказались отступить через горы вместе с опытными партизанскими командирами. Из II-ой чехословацкой десантной бригады, несмотря на то, что это создавало наилучшие предпосылки для спасения и продолжения борьбы. Их ошибочное решение спастись индивидуально стало причиной их личной трагедии.

I-ая Чехословацкая Армия после отступления в горы перестала существовать как организованное целое. Однако, многие группы и отдельные лица в горах снова организовались, выдержали тяжелые испытания и совершали партизанские акции. После прихода весной 1945 г. армии-освободительницы они вступили в ряды I-го Чехословацкого корпуса в СССР, сражавшегося бок-о-бок с Советской Армией, и приняли участие в последней фазе борьбы за освобождение чехословацкого народа.

Подводя итоги, автор подчеркивает, что, несмотря на неправильные концепции, цели и практику воинского руководства, тысячи солдат и ряд фронтовых командиров, которые участвовали в Словацком национальном восстании, внесли свой вклад в дело борьбы чехословацкого народа против фашизма и заслуживают больше внимания в ее общей исторической оценке.

Miroslav Kropilák

OPÉRATIONS MILITAIRES PENDANT L'INSURRECTION NATIONALE SLOVAQUE

Dans l'introduction de son article l'auteur décrit la situation dans la direction clandestine de l'armée slovaque d'alors à la veille de l'insurrection nationale slovaque; la Ière armée tchécoslovaque s'est formée des parties de cette armée. La centrale militaire n'était point préparée à une large insurrection nationale, elle n'attendait qu'une révolution militaire d'une courte durée comptant avant tout sur les garnisons militaires en Slovaquie centrale. Après la révolte du peuple, la centrale militaire se trouvait forcée à appeler toutes les troupes slovaques au combat contre les occupants. Toutefois, elle ne voulait nullement abandonner sa conception défensive, fondée sur les efforts de maintenir le territoire de la Slovaquie centrale aux environs de Banská Bystrica.

On ne pourrait discuter sur la question, s'il était juste, oui ou non, d'employer

les unités de l'armée au combat, car il était bien juste d'employer toutes les forces disponibles. Cependant, les unités militaires n'étaient préparées ni quant' à leur moral, ni quant' au matériel. Le parti communiste n'avait pas, avant l'insurrection, de réseaux de cellules et même pendant l'insurrection, l'activité des organisations du Parti ne se développait pas. Le travail d'éclaircissement commença bien tard et sur une base étroite; par conséquent, les buts et le sens du combat n'étaient pas assez clairs aux soldats, ni leur morale n'était à la hauteur. Un nombre d'officiers et de commandants des garnisons ne joignirent pas la révolte. Ainsi, beaucoup de munition, d'armes et d'entrepôts tombaient dans les mains de l'ennemi au commencement de l'insurrection, ce qui avait pour conséquence un manque de matériel pendant tout le temps des combats. L'organisation de l'armée se construisait et se changeait pendant ces combats. En dépit de tous ces manques, les soldats voyaient au commencement de l'insurrection dans cette armée qui se mit pour but le combat contre les unités hitlériennes d'occupation et la combat pour la formation de la République Tchécoslovaque, une armée révolutionnaire. La plupart des soldats de service, de réserve et aussi des volontaires entraient en bataille pleins l'enthousiasme et, plus tard, sous l'influence d'un nombre de fautes commises par le commandement militaire, ils perdaient confiance et souffraient d'états d'âme favorables à la démobilisation.

Plus loin, l'auteur décrit la force matérielle et vive, dont disposait l'armée insurgée et les combats, qui avaient lieu sur différents secteurs. Les combats les plus héroïques se faisaient près de Strečno, de Vrútky, de Ružomberok, près de la colline Ostrô, de Telgárt et pour l'accès de la ville de Zvolen. Quoi qu'ils y eussent des contradictions principales entre le commandement militaire et celui des partisans concernant la tactique et les buts du combat, dans les combats du front, la collaboration des unités militaires et partisans était assez fréquente. On ne pouvait pas atteindre des meilleurs résultats pour plusieurs causes, comme p. e. un manque d'artillerie lourde, un commandement faible, un service de liaison imparfait, qui faisait impossible la coordination etc. Malgré la tactique défensive du commandement militaire, il y avait plusieurs assauts p. e. dans la vallée Horehronie près de Telgárt. L'auteur a constaté après avoir vu les documents, quelles étaient les conditions internes dans les unités militaires, l'état moral et les nécessités matérielles, quelles étaient les différences de qualité des officiers de l'armée insurgée. Malgré tout, les combats ont produit beaucoup d'héroïsme tant dans les groupes comme chez des particuliers, ce qui avait pour résultat une tradition révolutionnaire moderne du peuple slovaque. L'aide matérielle de l'Union Soviétique sous la forme de livraison d'armes et d'un régiment d'avions de chasse ainsi que le transport de la deuxième brigade tchécoslovaque de parachutes était bien significative. Cette brigade jouait un rôle très important surtout à la bataille finale dans la seconde moitié d'octobre et passait en ordre au combat des partisans. Les combats des insurgés ne peuvent pas être jugés isolés: l'opération de Dukla engageait les unités allemandes aux Carpathes et aidait ainsi les insurgés à maintenir le territoire libéré pour plus de deux mois.

La 1ère armée tchécoslovaque se trouvant, au commencement d'octobre, dans une situation précaire sous l'influence d'une forte pression de la part des armées allemandes en retraite de la Hongrie et en conséquence des difficultés qui s'agrandissaient (la fatigue, le manque de réserves, une diminution de la morale des combattants etc.). Le commandement de la 1ère armée tchécoslovaque montrait sa faiblesse à la retraite des armées insurgées. Ses unités n'étaient pas préparées aux

méthodes nouvelles du combat, ils n'y avaient pas de dépôts dans les montagnes, les soldats n'étaient pas persuadés que la bataille commencée doit continuer même sous des pires conditions. Dès le moment, où l'essai du commandement militaire d'une révolution armée passait à l'insurrection de la nation entière, le commandement perdit l'intérêt d'une fin victorieuse du combat révolutionnaire du peuple slovaque.

Les commandeurs de l'armée, les généraux Viest et Golian ne faisaient pas la retraite par les montagnes avec les commandants experts de la 2e brigade parachutiste, où il y avait de meilleures conditions pour les sauver et pour continuer le combat. Leur fausse résolution d'une échappée individuelle devint la cause de leur tragédie personnelle.

Après la retraite dans les montagnes, la 1ère armée tchécoslovaque cessait d'exister comme unité organisée. Cependant, des groupes et aussi de particuliers de cette armée s'organisaient dans les montagnes, ils souffraient des besoins et entreprirent des actions partisans. Après l'arrivée de l'armée libératrice au printemps 1945 ces unités entrèrent à la 1ère brigade tchécoslovaque en URSS, qui avançait sur notre territoire avec les armées soviétiques et prirent part ainsi à la dernière phase des combats pour la libération du peuple tchécoslovaque.

Dans sa conclusion, l'auteur fait la constatation qu'à part les conceptions et les buts faux, ainsi que le travail du commandement militaire, des milliers des soldats et bon nombre de commandants du front militaire, participants aux combats des insurgés portaient assistance à ce combat du peuple tchécoslovaque contre le fascisme et méritent une place remarquable dans notre histoire.